

's-Hertogenbosch

Geadresseerde

Uw brief van :
Uw kenmerk :
Ons kenmerk :
Datum : 24 oktober 2013

Ref. : C. Zandbergen
Tel. : (073) 615 53 86
Fax :
E-mail : c.zandbergen@s-hertogenbosch.nl

Onderwerp : Trendstudie 's-Hertogenbosch 2013

Geachte heer/mevrouw,

Hierbij bied ik u een exemplaar aan van de ambtelijke verkenning "Trendstudie 's-Hertogenbosch 2013".

Het rapport schetst een aantal majeure trends en ontwikkelingen in onze stad. Soms terugkijkend, maar vooral vooruitkijkend. Niet vanuit het idee dat het zo allemaal zal en moet gaan, maar meer als signalering van mogelijke ontwikkelingsrichtingen.

Het rapport bevat informatie en aandachtspunten die kunnen helpen bij het voorbereiden en maken van keuzes in de toekomstige koers van de stad. De vraag welke keuzes moeten worden gemaakt, wordt niet beantwoord in deze verkenning. Daar is politiek-bestuurlijke discussie en besluitvorming voor nodig. Wel wil de trendstudie eraan bijdragen dat deze discussie en besluitvorming zich baseren op een goed zicht op de ontwikkelingen in onze stad.

Voor meer informatie over de inhoud van de trendstudie kunt u zich wenden tot de heren T. van den Brink; tel. 073-6155607; e-mail: t.vandenbrink@s-hertogenbosch.nl en C. Zandbergen; tel. 073-6155386; e-mail: c.zandbergen@s-hertogenbosch.nl.

U kunt het rapport ook inzien en downloaden op de gemeentelijke website:
[www.s-hertogenbosch.nl/trendstudie 2013](http://www.s-hertogenbosch.nl/trendstudie%202013)

Ik wens u heel veel inspiratie en leesplezier toe.

Met vriendelijke groet,

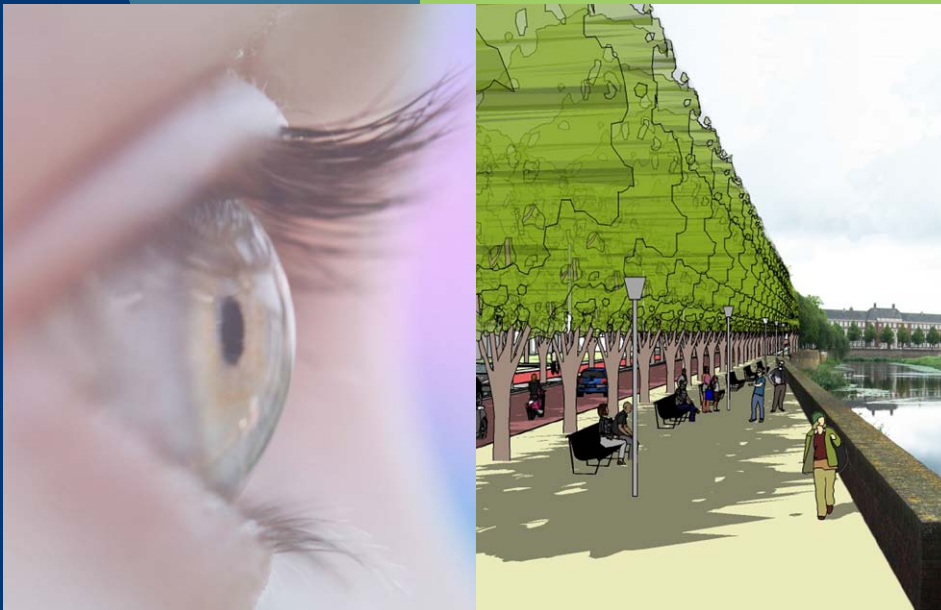
De gemeentesecretaris van 's-Hertogenbosch

mr. drs. I.A.M. Woestenberg

's-Hertogenbosch

Trendstudie 2013

Trendstudie 2013

september 2013

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1. Inleiding	11
2. Staat van de stad	13
3. De groei van 's-Hertogenbosch	19
4. Algemeen maatschappelijke trends	25
5. Wonen en leven	27
6. Economie, werk en werkloosheid	35
7. Zorgen voor elkaar en voor jezelf	43
8. De nieuwe overheid	49
9. Tot slot	53

Samenvatting: hoofdthema's voor 's-Hertogenbosch

In de hierna te schetsen trends en ontwikkelingen dienen zich vele opgaven en kansen aan die de komende jaren prominent zullen zijn bij de ontwikkeling van onze stad en regio. Zes hoofdthema's lopen als rode draden door veel van die opgaven heen:

Structureel versterken economie en arbeidsmarkt

De regionale economie en arbeidsmarkt onttrekken zich duidelijk niet aan de landelijke economische malaise. Bestedingen nemen af, de werkgelegenheid loopt terug en de werkloosheid is flink gestegen sinds 2011. De werkloosheid is in de eerste kwartalen van 2013 licht afgenomen. Het zou voorbarig zijn hieraan conclusies te verbinden; het is gezien de sombere vooruitzichten allerminst zeker dat de 'weg omhoog' weer is ingeslagen. In de periode 1970 t/m 2007 was de reële economische groei in Nederland gemiddeld 2,7%. In de periode 2008-2013 was dit gemiddeld 0,1%. Naar verwachting keren we de komende jaren niet terug naar het groeiniveau van voor de crisis. De verwachtingen voor 2013 en de eerste helft van 2014 zijn aanhoudend negatief. Het is zeer onzeker hoeveel groei (of zelfs opnieuw krimp) zich de komende jaren zal voordoen. De impact op het gemeentelijk beleid is hoe dan ook groot, zowel direct als indirect. Gebiedsontwikkelingen, belastingopbrengsten, uitkeringslasten en doorwerkende rijksbezuinigingen (o.a. waar het gaat om het Gemeentefonds) hangen alle nauw samen met de economische ontwikkeling. De invloed van het gemeentelijk beleid op de economische ontwikkeling is beperkt. Toch blijven onderwijs, arbeidsmarktbeleid, deregulering en het faciliteren van bedrijven van groot belang. Evenals de aantrekkingskracht voor hoogopgeleiden, die meer dan gemiddeld ook voor laagopgeleiden werk genereren. Bedrijven vestigen zich bij voorkeur daar waar hoogopgeleiden wonen. Kennis, creativiteit en innovatie worden in economisch opzicht steeds belangrijker. Het is van evident belang activiteiten die gericht zijn op het versterken van de structurele werking van de arbeidsmarkt voort te zetten. Opgave zal daarbij blijvend zijn om de aandacht te richten op het vergroten van de inzetbaarheid van mensen (alle talenten benutten). Hierbij passen investeringen in (de kwaliteit van) onderwijs en een goede aansluiting van kwalificaties op de vereisten van de markt. Dit vergt een ontwikkelrichting met een focus op het vergroten van de flexibiliteit en het adaptief vermogen om sneller op veranderingen te kunnen inspelen. Strategische vragen als 'waar willen en kunnen we in de toekomst ons geld mee verdienen?' en 'hoe gaan we dat doen?' komen hierbij onvermijdelijk aan de orde.

Stedelijke ontwikkeling verandert

De situatie op de vastgoedmarkt als gevolg van de economische crisis heeft ingrijpende gevolgen voor allerlei fysieke projecten in 's-Hertogenbosch en de regio. Het realiseren van vastgoedprojecten gaat vele jaren langer duren, sommige projecten worden uit- of zelfs afgesteld dan wel het programma moet ingrijpend worden aangepast. Grote ontwikkelaars

en woningcorporaties kunnen door de marktsituatie en beperktere financieringsmogelijkheden niet meer aan hun doelstellingen of verplichtingen voldoen. Dat terwijl er volop aanleiding is om ontwikkelingen door of in gang te zetten, mede omdat de fysieke druk op de omgeving de komende jaren in 's-Hertogenbosch nog zal doorzetten. De demografische ontwikkelingen (groei, dubbele vergrijzing en huishoudensverduunning) worden steeds belangrijker. De woningmarkt stagneert. Er dreigt teveel leegstand te ontstaan in 's-Hertogenbosch, ook in de Binnenstad. Een 'mismatch' tussen vraag en aanbod van woningen ligt op de loer. Het huidige aanbod aan woonmilieus sluit niet goed aan op de vraag. Er is bijvoorbeeld meer behoefte aan middeldure huurwoningen in de vrije sector en de behoefte aan betaalbare en aanpasbare woningen voor ouderen neemt in rap tempo toe.

Burgers willen tegelijkertijd meer zelf doen en zelf verantwoordelijkheid nemen. Zo worden zelfbouw c.q. -ontwikkeling (individueel of in collectief verband) en kluswoningen steeds populairder. Het initiatief van de vereniging Bewust Wonen & Werken in Boschveld om een ecologische leefomgeving te realiseren door middel van het Collectief Particulier Opdrachtgeverschap is daar slechts één voorbeeld van. Ook wordt meer en meer opgeroepen tot verduurzaming van gebouwen en voorzieningen, gebruikmakend van actuele technologische vernieuwingen.

In de ruimtelijke ontwikkelingsopgave zien we een verschuiving van grootschalige expansie naar beheer, onderhoud, renovatie en herbestemming. Oftewel van 'sloop en nieuwbouw' naar 'behoud en transformatie'. Ook tijdelijke bestemming van terreinen en leegstaande panden komt steeds nadrukkelijker in beeld.

In plaats van een handvol dominante planologische en ruimtelijke recepten en bijbehorende verdienmodellen komt er een grotere variëteit aan benaderingen. Eén blauwdruk voor gebiedsontwikkeling is niet langer te geven, maatwerk is geboden. Het handelingsprimaat in de ruimtelijke planvorming ligt niet vanzelfsprekend meer op één niveau. Het initiatief komt steeds meer van bottom-up. De rol van regisseur van de ruimtelijke ontwikkeling en programmering is niet langer alleen voorbehouden aan de overheid. Zij wordt meer en meer facilitator, die vanuit een heldere visie kaders stelt voor de ruimtelijke ontwikkeling van (delen van) de stad en partijen uitnodigt om hierop initiatief te nemen. Met deze voor de gemeente nieuwe werkwijze wordt geëxperimenteerd bij de herontwikkeling van de trainingslocatie van FC Den Bosch aan de Jan Sluijtersstraat. Duidelijk is dat voor ieder nieuw initiatief een balans moet worden gezocht tussen overheid, markt en burger, tussen overheden onderling, tussen grootschalig en organisch, tussen project en proces. Ook ontstaan nieuwe platforms om kennis, inzichten en ervaringen uit te wisselen.

De Bossche Binnenstad als stuwende kracht

De historische Bossche Binnenstad met zijn vele functies op het gebied van wonen, werken, winkelen, horeca, voorzieningen, recreëren en vervoer vervult de rol van toon-, huis- en gelagkamer voor menig Bosschenaar en bezoeker van buiten. Het is van oudsher een plek van veelkleurigheid en diversiteit, van een mengeling van functies die ontstaan, groeien en soms ook weer verdwijnen. Tevens is er sprake van een hoge intensiteit aan activiteiten. In nagenoeg alle ranglijsten van binnensteden neemt de Bossche Binnenstad een top tien positie in. In economisch opzicht is de Bossche Binnenstad van groot belang. Niet alleen voor de stad zelf, maar ook als voorzieningencentrum voor een grote regio met 600.000 inwoners. De aantrekkelijkheid van 's-Hertogenbosch is voor een belangrijk deel te danken aan de Binnenstad.

De Binnenstad als automatische motor van ons succes begint echter haperingen te vertonen. Leegstand van kantoren, winkels, horeca en voorzieningen ontstaat. Bezoekersaantallen en bestedingen lopen terug. Woningen in bepaalde gebieden zijn moeilijker te verkopen. De omloopsnelheid van functies in een aantal straten wordt hoger.

Gebiedsontwikkeling stagneert. De koppositie staat onder druk. De Binnenstad als hoofdmotor heeft onderhoud nodig.

Naar duurzame ontwikkeling

Duurzame ontwikkeling wordt wereldwijd en dus ook in 's-Hertogenbosch alleen maar dringender voor de conditie van de aarde (planet), van onszelf en volgende generaties (people) en van een blijvend vitaal ondernemerschap (profit). Het is daarom zaak duurzaamheid te operationaliseren tot innovatiekracht.

Duurzame ruimtelijke ontwikkeling betekent dat we zorgvuldig omgaan met wat we hebben: minder snel slopen, meer aandacht voor beheer, onderhoud, renovatie, transformatie en hergebruik van gebouwen, gebieden, infrastructuur, water en natuur. Dat vergt ook een andere oriëntatie in de regelgeving, financiering en exploitatie.

Met het oog op het klimaat en het uitputten van fossiele hulpbronnen is een energietransitie nodig naar minder en slimmer energieverbruik, met bronnen dicht bij huis (smart grids, wind, zon, biomassa). Ook de mobiliteit kan nóg slimmer, met bijvoorbeeld intensiever fietsgebruik in stedelijk gebied en (stads)landbouw voor de regionale markt.

De ruimtelijke ontwikkeling van 's-Hertogenbosch is voor de toekomst gericht op een duurzame ruimtelijke structuur met een zorgvuldig ruimtegebruik. Hierbij is bijzondere aandacht voor duurzame energie toepassingen, integraal waterbeheer en duurzame mobiliteit. In de stedelijke omgeving betekent een zorgvuldig ruimtegebruik vooral ook zuinig, flexibel en meervoudig ruimtegebruik. Het ligt hierbij voor de hand prioriteit te geven aan het bouwen binnen de bestaande stad tenzij het echt niet anders kan.

Een belangrijke pijler van ons toekomstig milieubeleid is het energiebeleid. Het klimaatprogramma gaat uit van een klimaatneutrale stad per 2050, voor de gebouwde omgeving al per 2035. Hiervoor zal een ware transitie noodzakelijk zijn. Op de kortere termijn ligt de focus vooral op de inzet van warmtekoelde opslag, biomassa, wind en zon. Als mogelijke locaties voor windturbines zijn Treurenburg en De Brand alsook De Rietvelden in beeld. Daarnaast wordt gezocht naar locaties in de regio, zoals Heesch West. Duidelijk is echter dat voor de realisatie van de doelstellingen de gemeente grotendeels afhankelijk is van initiatieven van burgers, bedrijven, corporaties en instellingen. In dit licht zijn nieuwe particuliere projecten als de Bossche Duurzame Energie Corporatie en de realisatie van een zonnepanelenpark door Solar Green Point op het dak van de De Gruyterfabriek veelbelovend.

Van verzorgingsstaat naar participatiestad

Het sociaal-maatschappelijke domein is sterk in beweging. Drie majeure decentralisaties komen op onze gemeente af. Het kabinet draagt vanaf 1 januari 2015 de **Jeugdzorg** en de **AWBZ** (begeleiding en delen van de verzorging) over aan de gemeenten; tevens worden gemeenten door de nieuwe **Participatiewet** integraal verantwoordelijk voor de WWBers, Wajongers en WsW-ers. Met het al bestaande takenpakket vanuit de WWB, de WMO en de leer- en kwalificatieplicht worden gemeenten daarmee verantwoordelijk voor vrijwel de volledige ondersteuning aan kwetsbare burgers (alleen medische zorg en een deel van het onderwijs vallen daar nog buiten).

De decentralisaties gaan gepaard met forse bezuinigingen tussen de 15% en 40%. Het overnemen of doortrekken van de bestaande systematiek en manier van denken en doen, gaat leiden tot financiële tekorten en is dus geen optie. Het rijk verwacht dat de gemeenten het goedkoper kunnen organiseren en effectiever zullen zijn in hun aanpak, doordat zij als 'eerste overheid' dicht bij hun burgers staan en verantwoordelijk worden voor bijna het gehele sociale domein.

De decentralisaties passen binnen een ontwikkeling die al langer gaande is: de verandering van de klassieke, beschermende verzorgingsstaat naar een activerende verzorgingsstaat. In een activerende verzorgingsstaat wordt gepoogd het beroep op voorzieningen zoveel mogelijk te beperken door de eigen verantwoordelijkheid van burgers te stimuleren en aan te spreken. Door de decentralisaties krijgt deze beweging nu vooral vorm op lokale/regionale schaal. Daar moet het gebeuren. De grotere beweging achter de gemeentelijke opgave van de decentralisaties gaat in feite om de ombouw van de klassieke verzorgingsstaat naar de participatiestad, waarbij de kracht van de stad nadrukkelijk wordt aangesproken. De vraag is echter of de 'participatiestad' in voldoende mate de klassieke verzorgingsstaat kan vervangen.

De veranderende rol van de overheid

Hoewel al veel langer gaande heeft de huidige economische crisis de discussie over de rol van de overheid op scherp gezet en processen in een stroomversnelling gebracht. De houdbaarheid van de verzorgingsstaat en de maakbaarheid van stedelijke ontwikkeling vormen een acuut probleem door forse bezuinigingsopgaven. Dit leidt tot een aantal grote vraagstukken. Hoe en in hoeverre moeten en kunnen de bezuinigingen in de zorg en de sociale zekerheid doorgevoerd worden? Is de decentralisatie naar lokale overheden een oplossing? Het stilvallen van de 'klassieke' gebiedsontwikkeling en van de woningbouw leidt tot een vergelijkbare discussie in het fysieke domein.

De overheid moet loslaten en ruimte bieden aan nieuwe manieren om stedelijke ontwikkeling op gang te houden. Dat betekent minder regisseren en meer faciliteren. Echter deze ontwikkeling impliceert geenszins een passieve rol voor onze gemeente. 's-Hertogenbosch zal actief vanuit haar eigen beleidsagenda en bijbehorende ambities en doelen de aansluiting met inwoners, kennisinstellingen en bedrijven uit stad en regio moeten zoeken. Zij moet daarbij ook middelen beschikbaar blijven stellen om ontwikkelingen aan te jagen. De omvang van die middelen zal echter onvermijdelijk kleiner worden. De gemeente 's-Hertogenbosch kent als investeerder al een lange traditie en zet met bijvoorbeeld de oprichting van een economisch investeringsfonds voor initiatieven vanuit het bedrijfsleven weer een volgende stap. Voorts behoudt de gemeente welhaast vanzelfsprekend haar specifieke taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Daar waar het gaat om het bieden van een vangnet voor degenen die alleen of met ondersteuning vanuit hun omgeving niet voor zichzelf kunnen zorgen. En zij waakt ervoor dat initiatieven geen ongewenste gevolgen hebben in het licht van het algemeen maatschappelijk belang.

Kortom, de verhoudingen tussen actoren veranderen. Dit proces is nog niet lang niet uitgekristalliseerd. Waar het precies op uitkomt, is nog niet geheel duidelijk. Het betreft zonder enige twijfel wel een blijvende nieuwe realiteit.

Ook in 's-Hertogenbosch maakt de gemeente een terugtrekkende beweging, in de veronderstelling dat er voldoende 'eigen kracht' in de stad zit. Niet voor niets is dan ook bij de vorige bezuinigingen 'de kracht van de stad' als leidend scenario gekozen door de gemeenteraad. Maar waar is de gemeente dan wel van? Welke (rand)voorwaarden stelt zij? Voor welke risico's is de gemeente (nog) aanspreekbaar? Wat voor soort vangnet is er nodig voor mensen die niet voldoende meekomen?

De gemeente 's-Hertogenbosch moet haar rol en positie bepalen, maar welke dilemma's levert dat op? In de verkenningen van de trends komen drie rode lijnen terug, die de ontwikkeling en dilemma's in de veranderende rol van de gemeente 's-Hertogenbosch concreet maken:

- **Focus op zelfredzaamheid**

De belangrijkste en tegelijkertijd meest complexe opgave is de focus op zelfredzaamheid. De overheid treedt terug vanuit de veronderstelling dat het voorzien in de maatschappelijke

behoeften grotendeels door de samenleving wordt opgepakt. Daarbij blijft er altijd een vangnet voor hen die dat alleen of met ondersteuning vanuit hun omgeving niet kunnen. Voor een lokale overheid is van belang op welke wijze de rijksoverheid terugtreedt. Gaat het om overdracht van verantwoordelijkheden en middelen naar gemeenten of gaat het over zaken die de rijksoverheid loslaat zonder dat daarbij overdracht naar andere bestuurslagen plaatsvindt? In het eerste geval is de gemeente aan zet om beleidskeuzen te maken bij de uitvoering van die verantwoordelijkheden. In het tweede geval kan de gemeente zelf afwegen of zij een taak ziet.

De ontwikkeling naar meer focus op zelfredzaamheid wordt ook beschreven in termen van 'van zorgen voor naar zorgen dat' (de overheid zorgt niet meer zelf voor u, maar zorgt ervoor dat u voor uzelf kunt zorgen). Of van 'Big Government' naar 'Big Society' (van veel overheid naar veel samenleving).

- **Van generiek naar specifiek beleid**

Nederland kent een traditie van generiek (algemeen) beleid. Nederlanders vinden het vanuit rechtvaardigheid en gelijkheid belangrijk dat producten en diensten van de overheid toegankelijk en gelijk zijn voor iedereen. Dit is echter ook een probleem geworden: het aanbod en de benodigde beleidsregels en afwegingskaders zijn complex en kostbaar geworden. Bovendien is er maatschappelijk veel discussie over de vraag of generieke maatregelen wel effectief zijn: is het mogelijk en handig om voor iedereen en overal dezelfde beleidsmaatregelen in te zetten? Of beperk je mensen dan misschien onnodig in hun mogelijkheden? Leidt generiek beleid niet tot grote instituties, te veel bureaucratie en tot aanbod die vragen creëert die anders niet bestaan zou hebben?

- **Schakelen tussen verschillende niveaus**

Onze stad 'schakelt' steeds meer tussen verschillende schaalniveaus. Gemeentegrenzen zijn voor veel beleidsonderwerpen niet relevant. De programmering van woningbouw of van bedrijven- en kantorenlocaties, versterken van de economie en de arbeidsmarkt of bereikbaarheid en openbaar vervoerconcessies zijn onderwerpen waarbij (sub)regionale, provinciale of andere (bv. A2-steden, A50-steden, Langstraat) afstemming wenselijk is. 's-Hertogenbosch gaat steeds meer veelal horizontaal samenwerken met tal van partijen in wisselende (en nu en dan ook tijdelijke) samenwerkingsverbanden. Daar zijn inmiddels goede ervaringen mee opgedaan. Uitvoering van taken wordt ook steeds meer in regionaal verband opgepakt, bijvoorbeeld waar het gaat om het arbeidsmarktbeleid. Het agenderen van vraagstukken in 'Den Haag' of 'Brussel' kan soms eveneens effectiever plaatsvinden wanneer dit bijvoorbeeld vanuit de regio Noordoost-Brabant of in Brabantstadverband wordt gedaan.

1. Inleiding

De langdurige economische en financiële crisis leidt tot ingrijpende veranderingen in de samenleving. De gevolgen worden voor iedereen steeds meer zichtbaar, merkbaar en voelbaar. De crisis dringt ons persoonlijke leven binnen en hakt er bij veel mensen in, zowel economisch als mentaal. Angst en twijfel over de toekomst overheersen. Het vertrouwen in de markteconomie als systeem met waarden als korte termijn economisch rendement, efficiency en groei staat sterk onder druk. De roep om een meer duurzame samenleving – ook in economisch opzicht – wordt alsmaar groter.

Oude zekerheden verdwijnen in rap tempo en nieuwe patronen kristalliseren zich langzaam uit in een vaak grillig en schoksgewijs procesverloop. De huidige onzekere tijd wordt gekenmerkt door kantelingen op een aantal beleidsterreinen, zoals een terugtrekkende overheid, structureel lagere economische groei, oplopende werkloosheid, minder financiële middelen, stijgende lasten en afnemende bestedingen. De vraag of dit fundamentele trendbreuken zijn, is (nog) niet te beantwoorden. Zo is de trend naar 'biologisch' evident maar tegelijkertijd moeten we constateren dat de landbouw (nog) niet in staat is iedereen 'biologisch' te voeden, zo dat überhaupt kan.

Verantwoordelijkheden worden meer bij de burger neergelegd. De burger wil die ten dele ook; de samenleving verandert steeds meer van een centraal, van bovenaf georganiseerde samenleving naar een decentrale, van onderop gestuurde netwerksamenleving. Dit vraagt om een ander soort overheid die minder regisseert maar meer faciliteert vanuit globalere visies en vergezichten in plaats van tot achter de komma uitgewerkte beleidsplannen. De (veelal prille) stadia waarin deze trendbreuken en kantelingen verkeren, hebben tot gevolg dat de ontwikkelingen op een aantal beleidsterreinen zich nog moeilijk laten duiden. Perspectieven wisselen en verwachtingen lopen uiteen. Maar juist in turbulente tijden is het van belang om een vinger aan de pols te houden en zicht te krijgen op ontwikkelingen, zodat er vroegtijdig op kan worden ingespeeld. Want hoewel de toekomst onzeker is, is ze deels wel beïnvloedbaar. En als we daar niet bewust bij stil staan dan lijkt de toekomst ons te overkomen, te overvallen en laten we wellicht kansen en mogelijkheden liggen.

In deze rapportage staat dan ook de vraag centraal: Welke trends en ontwikkelingen doen zich voor in 's-Hertogenbosch? Het is goed bij deze bewegingen in de stad periodiek even stil te staan en van daaruit een doorkijk te maken. Soms terugkijkend, maar veel meer vooruitkijkend. Niet vanuit het idee dat het zo allemaal zal en moet gaan, maar als signalering van mogelijke ontwikkelingsrichtingen.

Dit rapport is op meerdere manieren te gebruiken. Het bevat informatie en aandachtspunten voor het bepalen van de toekomstige koers van de stad. Welke keuzes moeten worden gemaakt bij investeringen in de toekomst? Op welke punten worden andere overheden, organisaties en burgers gevraagd mee te doen aan deze investeringsagenda? Het antwoord op deze vragen geeft deze trendstudie niet. Daar is politiek-bestuurlijke discussie en besluitvorming voor nodig. Wel wil het trendrapport eraan bijdragen dat deze discussie en besluitvorming zich ook kan baseren op een goed zicht op de ontwikkelingen in de stad.

De geschetste trends en ontwikkelingen zijn niet alleen voor het huidige en toekomstige lokale bestuur en de ambtelijke organisatie van belang. Vanzelfsprekend zijn zij ook voor veel instellingen, bedrijven en inwoners de moeite waard.

De trendstudie heeft 's-Hertogenbosch samen met zeventien andere gemeenten laten uitvoeren door kenniscentrum Platform 31. De studie is door de gemeente aangevuld met specifieke, lokale informatie. Het resultaat daarvan treft u hierbij aan: de trendstudie 's-Hertogenbosch 2013.

De trendstudie 's-Hertogenbosch 2013 bevat een overzicht van de belangrijkste trends en ontwikkelingen in deze onzekere tijden. Die onzekerheid is groot, want landelijk zien we dat:

- er nog altijd geen einde is gekomen aan de economische crisis;
- de beroepsbevolking daalt;
- de bevolking ontgroent, waardoor er sprake is van dubbele vergrijzing;
- de verschillen binnen regio's groot zijn, er is zowel krimp als groei;
- de lasten zwaarder worden;
- er moet worden bezuinigd;
- het Rijk taken overdraagt aan gemeenten;
- de bouw, en daardoor de gebiedsontwikkeling, stagneert;
- de werkloosheid oploopt;
- inkomsten van gemeenten afnemen.

Het is tijd voor nieuwe, weloverwogen keuzes. Keuzes, waarmee krachtig wordt ingespeeld op bestaande en nieuwe trends en ontwikkelingen. Dat zijn deels ontwikkelingen waar de gemeente amper of niet op kan sturen (demografie, economie, bezuinigingen). Daarnaast zijn er echter ontwikkelingen waar de gemeente met eigen beleid en keuzes wel degelijk invloed op heeft.

Leeswijzer

Uiteraard start het trendrapport met een samenvatting van een aantal hoofdthema's die prominent uit de beschreven trends en ontwikkelingen voortvloeien en de komende jaren van belang zijn voor de stad. Hierna volgen achtereenvolgens een korte weergave van de staat van de stad (hoofdstuk 2), een bondige beschrijving van de bevolkings- en huishoudensontwikkeling (hoofdstuk 3) en hoofdstukken over de belangrijkste trends en ontwikkelingen in vier beleidsterreinen: fysiek (hoofdstuk 5), economie (hoofdstuk 6), sociaal (hoofdstuk 7) en bestuur (hoofdstuk 8). De hoofdstukken 5 t/m 8 worden voorafgegaan door een korte schets van algemene trends die zich ook in 's-Hertogenbosch voordoen en de beschreven ontwikkelingen in de beleidsterreinen meer in perspectief plaatsen (hoofdstuk 4). In hoofdstuk 9 wordt kort de samenhang tussen de trends en ontwikkelingen beschreven. De belangrijkste Bossche trends en ontwikkelingen worden in het begin van elk hoofdstuk nog eens kort samengevat. Dit voor de snelle en/of selectieve lezer.

Informatie, specifiek over 's-Hertogenbosch is duidelijk herkenbaar. Deze teksten zijn in blauwe tekstvakken gezet.

Aan deze trendstudie ligt een uitgebreide beschrijving ten grondslag. Deze beschrijving is als 'Achtergronden Trendstudie 2013' beschikbaar voor de geïnteresseerde lezer en gebruiker van dit rapport.

2. Staat van de stad

Ook aan 's-Hertogenbosch is de financiële en economische crisis van de laatste jaren niet voorbij gegaan. Desondanks doen we het – vergeleken met andere steden – op vele fronten nog steeds goed. We hebben echter ook onze zwakke punten. Hierin liggen onze uitdagingen voor de toekomst. Koester en optimaliseer het sterke en verbeter de zwakke punten.

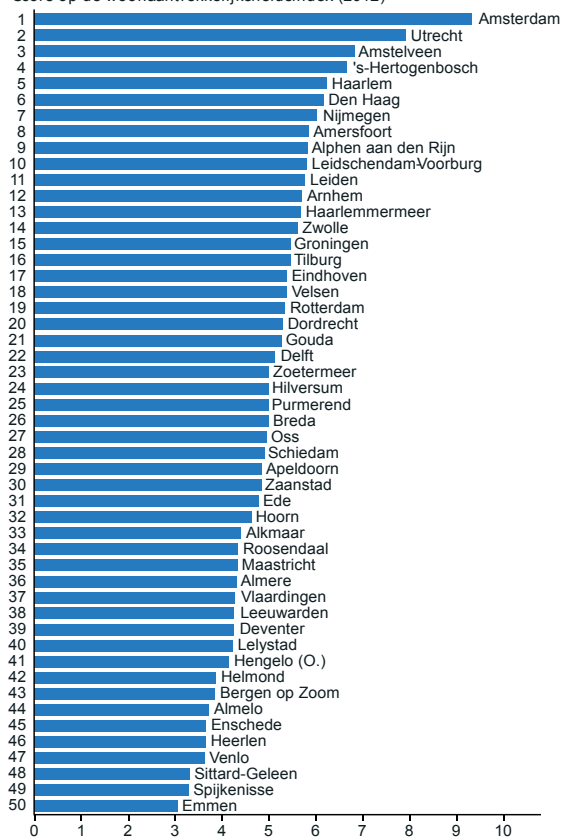
Woonstad met menselijke maat en populaire Binnenstad

Al jaren 'doet' 's-Hertogenbosch het goed als woonstad. In de jaarlijkse woonaantrekkelijkheidsindex van de Atlas voor Gemeenten valt op dat 's-Hertogenbosch in 2012 niet alleen hoog scoort (een vierde plaats), maar ook dat de stad al jaren tot de top vijf behoort. We zijn het afgelopen jaar één plaats gezakt ten opzichte van 2011. Amstelveen staat nu derde achter Amsterdam en Utrecht. De stad staat vooral hoog genoteerd door het culturele aanbod, de nabijheid van natuurgebieden en de bereikbaarheid van banen.

Onze Binnenstad is populair. Jaarlijks trekken we vele bezoekers; in 2012 ruim 1,6 miljoen die 3,5 miljoen bezoeken aan onze stad brachten. Hiermee staat 's-Hertogenbosch vijfde op de ranglijst, achter de vier grote steden. Het belangrijkste motief voor bezoekers om naar de stad te komen is en blijft het funshoppen. We zien echter dat ook hier de crisis steeds zichtbaarder wordt. Ondanks de mooie vijfde plaats nemen zowel de bezoekersaantallen als de bestedingen af. Er komt steeds meer leegstand van kantoren, winkels, horeca en voorzieningen.

Woon aantrekkelijkheidsindex

Score op de woonaantrekkelijkheidsindex (2012)

Bron: Atlas voor Gemeenten 2013

Sterke (regionale) werkgelegenheidsfunctie

's-Hertogenbosch heeft 95.240 banen, terwijl de beroepsbevolking uit bijna 71.000 personen bestaat. De werkgelegenheidsfunctie van de stad is daarmee met ruim 1,3 banen per inwoner (behorende tot de beroepsbevolking) hoog. Sinds 2008 is het aantal banen per inwoner iets afgenomen. Dit komt omdat de beroepsbevolking blijft toenemen, terwijl het aantal banen sinds 2008 afneemt. Overigens ligt dit verhoudingsgetal voor Eindhoven ongeveer even hoog, terwijl het voor de andere grote Brabantse steden duidelijk lager ligt.

Ondanks de afname van het aantal banen blijft de stad het economisch gezien goed doen. In het onderzoek naar economische toplocaties in Elsevier staat 's-Hertogenbosch al jarenlang bovenaan. In 2010 en 2011 stond de stad van alle Nederlandse steden op de eerste plaats. In 2012 zijn we iets gezakt naar een vierde positie.

Sterk punt van de Bossche economie is de diversiteit in sectoren. We zijn een echte stad van handel en diensten. Veel personen in onze stad zijn in één van deze sectoren werkzaam. Daarnaast is ook de gezondheids- en welzijnszorg goed vertegenwoordigd. De laatste jaren wordt tevens veel ingezet op het speerpunt agro & food. Ondanks (of dankzij) de economische crisis is de bedrijfsdynamiek groot. Het aantal starters en oprichtingen ligt al jaren relatief hoog.

Goede ligging, externe verbindingen en bereikbaarheid van banen

De externe bereikbaarheid van 's-Hertogenbosch is de afgelopen jaren sterk verbeterd. Met de verbreding van de A2 en de aanleg van de Randweg zien we een duidelijke afname van zowel het aantal files als de filezwaarte op het wegennetwerk rond de stad. Maar: 's-Hertogenbosch moet voor alle vervoersmodaliteiten goed bereikbaar zijn.

Omwille van onder andere de bereikbaarheid is het beleid de afgelopen jaren gericht op het stimuleren van het gebruik van de fiets en het OV in plaats van de auto. Uit tellingen blijkt dat dit ook is gelukt. Het autogebruik binnen 's-Hertogenbosch neemt af, het gebruik van de fiets en het OV toe. Daarnaast wordt al jaren een actief transferiabeleid gevoerd. Ook dit is in de cijfers terug te zien: de doelstelling van 380.000 bezoeken in 2014 is al in 2011 en 2012 ruimschoots gehaald.

Malaise op de woningmarkt

Eén van de terreinen die in 's-Hertogenbosch het hardst getroffen wordt door de crisis, is de woningmarkt. Uit cijfers van de NVM blijkt dat een recordaantal woningen te koop te staan, dat de huizenprijzen dalen en de verkooptijd toeneemt. Daarnaast worden ook weinig nieuwbouwwoningen opgeleverd en bouwvergunningen afgegeven. Zo zijn in heel 2012 515 nieuwbouwwoningen opgeleverd en 344 bouwvergunningen afgegeven. Dit is veel minder dan in voorgaande jaren. Ter vergelijking: in het 'piekjaar' 2008 werden 1.369 woningen opgeleverd.

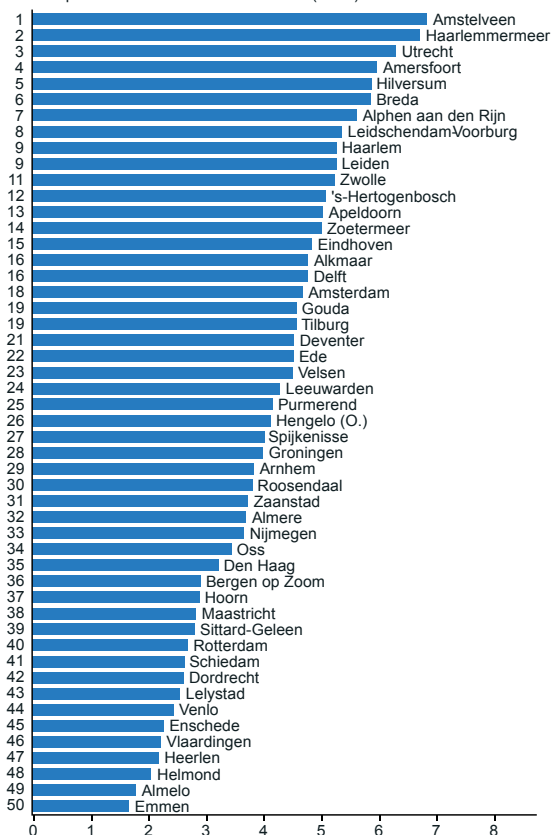
Ondanks de problemen op de woningmarkt zijn en blijven de inwoners behoorlijk tevreden over het wonen en leven in 's-Hertogenbosch. Het meest tevreden zijn zij over de eigen woning met een gemiddeld rapportcijfer van een 7,8. De waardering voor de leefomgeving ligt met het rapportcijfer 7,3 wat lager.

Goede sociaal-economische positie

Op de sociaaleconomische index in de Atlas voor Gemeenten staat 's-Hertogenbosch er ook dit jaar weer goed voor. In 1997 is de stad gestart op de tiende plaats; met enige geringe schommelingen zijn we dit jaar op positie twaalf uitgekomen. Dit betekent een daling met twee plaatsen ten opzichte van vorig jaar. Deze teruggang wordt vooral veroorzaakt door relatief meer bijstandsgerechtigden en lage inkomens, de inmiddels gestegen werkloosheid en de verslechtering in de participatie van vrouwen op de arbeidsmarkt. Sterke punten van 's-Hertogenbosch zijn het aantal banen en veel werkgelegenheid in de economische groeisectoren.

Sociaal-economische index

Score op de sociaal-economische index (2012)

Bron: Atlas voor Gemeenten 2013

Meer zelf doen

Meer dan in de afgelopen decennia wordt de komende jaren een beroep gedaan op de zelfredzaamheid van burgers. Gemeenten krijgen meer taken van Rijk en provincie op het gebied van zorg en maken tegelijkertijd burgers in toenemende mate zelf verantwoordelijk.

Van de Bosschenaren zegt in 2012 ruim twee derde een goed sociaal netwerk te hebben waar zij terecht kunnen voor hulp en ondersteuning. Ook vindt ruim 87% van de inwoners dat zij voldoende sociale contacten met andere mensen hebben. Dit betekent wel dat één op de negen inwoners aangeeft te weinig sociale contacten te hebben. Samenleven doen we met elkaar, maar ook voor elkaar. Het aantal inwoners dat zich vrijwillig inzet voor medebewoners of de samenleving is de afgelopen twee jaar toegenomen. In 2012 zette 38% van de Bosschenaren zich in als vrijwilliger. Verder geeft ruim één op de vijf bewoners wel eens mantelzorg. Ook dit betekent een stijging.

Mooi cultuurhistorisch en landschappelijk decor

's-Hertogenbosch is een stad met veel cultuurhistorische kwaliteit. Vooral de oude Binnenstad vormt een mooi cultuurhistorisch decor met bijvoorbeeld de Markt, de Binnendieze, de Sint Jan en de Parade. De stad telt zo'n 550 rijksmonumenten en 520 gemeentelijke (gebouwde) monumenten. Daarnaast zijn nog 20 locaties aangewezen als archeologisch monument. Tevens zijn er enkele beschermde stads- en dorpsgezichten. De afgelopen jaren is het aantal rijksmonumenten in 's-Hertogenbosch redelijk constant.

De Atlas voor Gemeenten besteedde in 2013 extra aandacht aan de waarde van groen en water voor de stad. Dit leverde een grote verscheidenheid aan indicatoren op, waarop we wisselend scoren. Het hoogst op de nabijheid van kwaliteitsakkers en -weilanden (vierde) en het aandeel water in de woonomgeving (vijfde).

Groot cultureel aanbod evenementen en podiumkunsten

's-Hertogenbosch doet het al jaren goed op het gebied van aanbod aan evenementen en podiumkunsten. Zo stond de stad het afgelopen jaar in de Atlas voor Gemeenten zelfs tweede, achter Amsterdam.

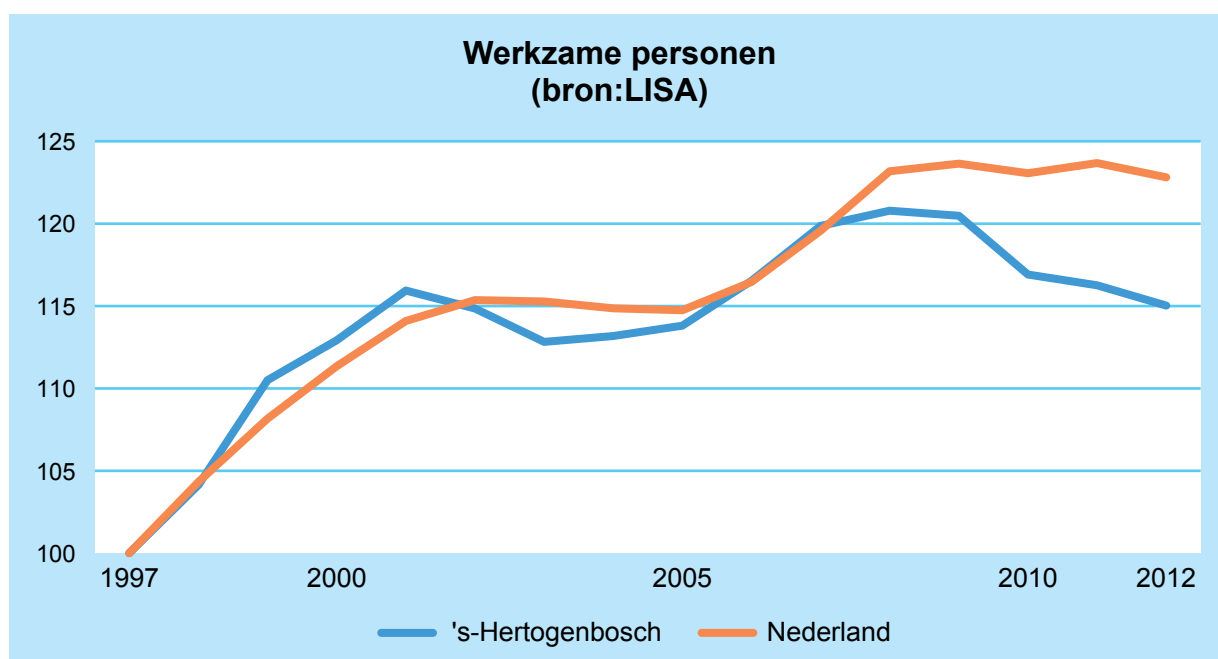
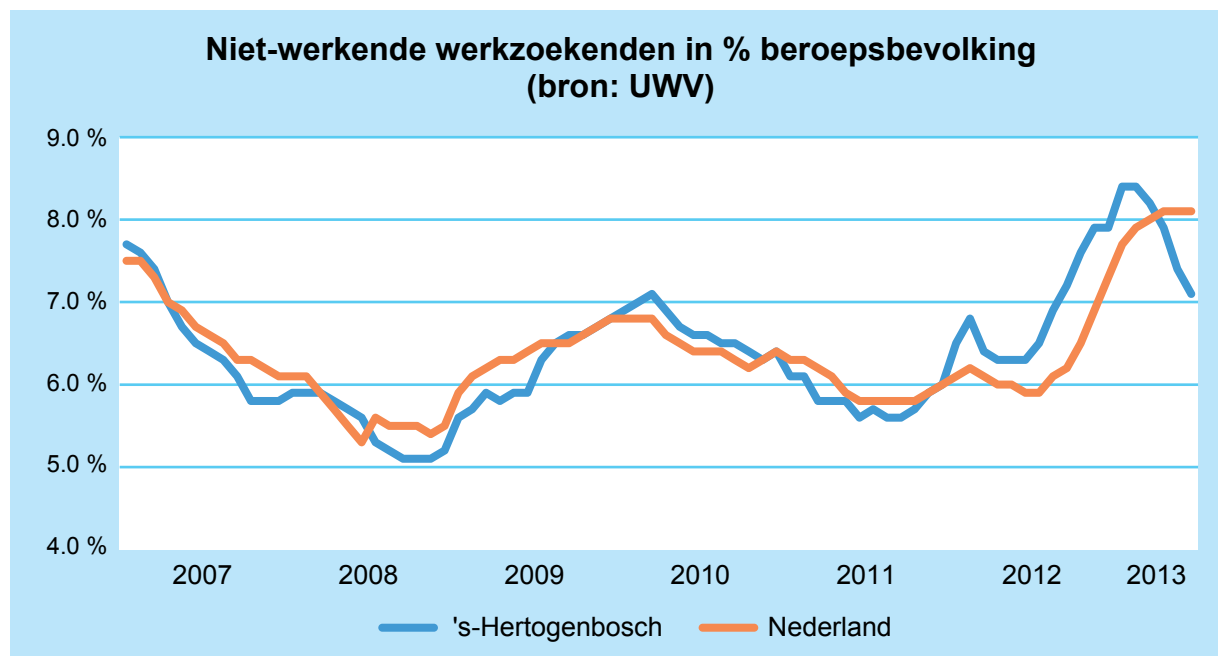
Het is van belang dat beeldende kunstenaars, regisseurs en andere makers op het gebied van cultuur in de stad werken. Zij zorgen voor levendigheid en dynamiek en maken daarmee voor een belangrijk deel het culturele klimaat. Dat dit 'maken' slaagt, blijkt uit de cijfers. Ruim de helft van de bewoners typeert het culturele leven van 's-Hertogenbosch als 'bij de tijd', 'vernieuwend' of 'modieus'. Daarnaast is ook het 'meemaken' een belangrijk aandachtspunt. Ook hierin is de afgelopen jaren een positieve ontwikkeling te zien. Concerten en musea worden vaker bezocht en Bosschenaren gaan ook steeds vaker naar de film. Verder is een belangrijke doelstelling binnen het cultuurbeleid dat bewoners zelf 'meedoen'. Het doel van 50% participanten amateurkunst in 2014 is in 2010 en 2012 ruimschoots gehaald. Wel is ten opzichte van 2010 een lichte afname zichtbaar.

Steeds veiliger

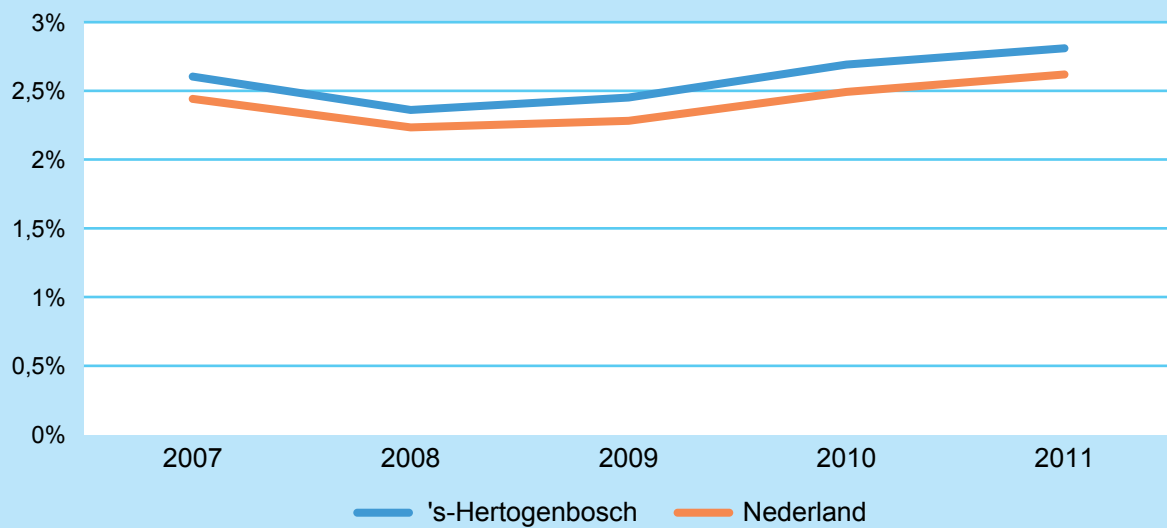
's-Hertogenbosch is de afgelopen jaren steeds veiliger geworden. In 2008 was het indexcijfer voor de veiligheid een 18,4. In 2011 is dit cijfer gestegen naar een 19,3; een flinke verbetering. Ook is de bevolking van 's-Hertogenbosch de veiligheid in de buurt beter gaan beoordelen. In 2012 is het rapportcijfer voor de veiligheid gestegen naar een 6,8. Om te vergelijken met andere gemeenten wordt vaak de AD misdadmeter gebruikt. Hierin zien we dat 's-Hertogenbosch de laatste jaren 'zakt' op de ranglijst (en dus relatief veiliger wordt).

Een veilig woon- en leefklimaat is voor de Bosschenaren van evident belang. Ook op dit gebied zijn de laatste jaren flinke stappen vooruit gezet. Zo neemt bijvoorbeeld de schaalscore voor sociale overlast af (wat een verbetering betekent). Hetzelfde geldt voor de schaalscore voor fysieke verloedering. Jeugd en veiligheid is al jaren een belangrijk aandachtspunt. Het percentage bewoners dat aangeeft 'vaak' overlast te hebben van groepen jongeren in de buurt ligt rond de 15%. Dit betekent een flinke verbetering ten opzichte van een paar jaar geleden. Het aantal incidenten overlast jongeren neemt eveneens af.

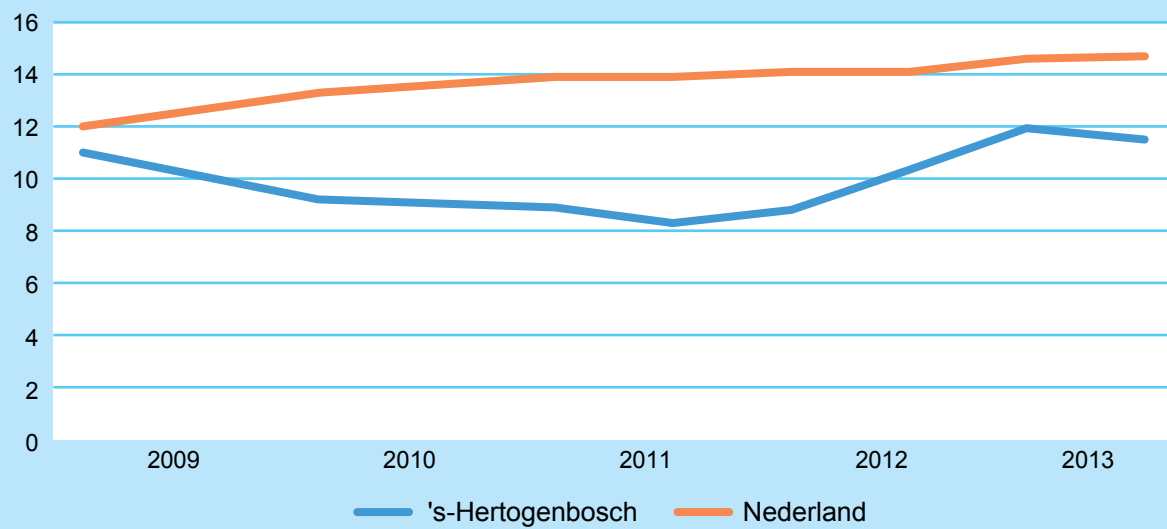
's-Hertogenbosch vergeleken met Nederland op het gebied van werkloosheid, werkgelegenheid, bijstand (WWB of WIJ) en leegstand kantoren.

Aandeel personen tot 65 jaar met WWB of WIJ
(bron: CBS)

Leegstandspercentage kantoren
(bron:DTZ)

3. De groei van 's-Hertogenbosch

Bossche trends en ontwikkelingen in bevolking samengevat

- Het aantal inwoners van 's-Hertogenbosch neemt toe van 142.825 in 2013 naar ongeveer 155.000 in 2030, de herindeling Maasdonk buiten beschouwing gelaten. Een aantal gemeenten in Noordoost-Brabant krijgt te maken met krimp.
 - De huishoudensgroei voor de stad komt naar verwachting uit op 12%, met name vanwege de toename van het aantal eenpersoonshuishoudens.
 - De bevolkingsgroei komt vrijwel geheel op conto van de groep 55-plussers, het aantal inwoners jonger dan 55 jaar blijft nagenoeg gelijk. In 2030 bestaat 21% van de Bossche bevolking uit personen van 65 jaar en ouder, dat aandeel bedraagt nu 15%. Vanwege de instroom van personen tussen de 20 en 29 jaar verloopt de vergrijzing minder snel dan gemiddeld in Nederland en is geen sprake van ontgroening. Het aantal jongeren tot 22 jaar blijft nagenoeg gelijk.
 - Empel, Engelen en Maaspoort krijgen te maken met vergrijzing en krimp. De Groote Wielen en de wijk West zullen nog blijven groeien in inwoneraantal.
 - Het aantal 65-74 jarigen dat in een koopwoning woont, neemt de komende jaren sterk toe. De opgave om woningen zorggeschikt te maken, ligt daarmee niet alleen bij corporaties en particuliere verhuurders maar in toenemende mate bij eigen woningbezitters.
-

Trends en ontwikkelingen van de bevolking van 's-Hertogenbosch

De toekomstige omvang en samenstelling van de bevolking is mede bepalend voor de vraag en het aanbod van voorzieningen in de toekomst en werkt door in het fysieke, economische, sociale en bestuurlijke domein.

Regio Noordoost-Brabant blijft groeien

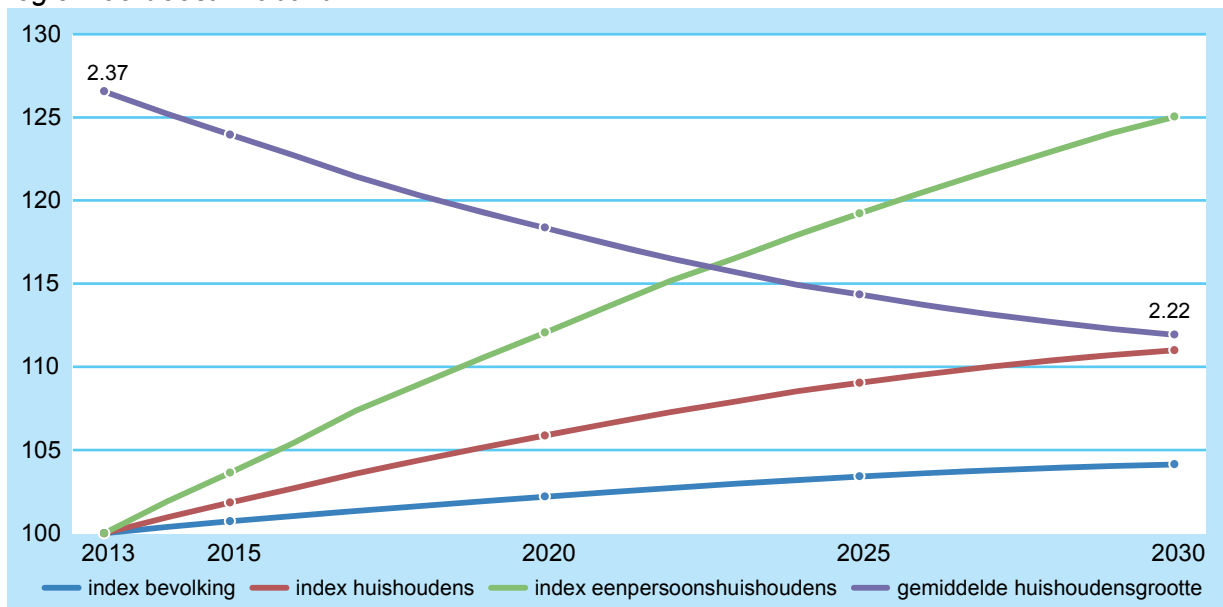
De bevolking van de regio Noordoost-Brabant blijft volgens prognoses van de provincie de komende jaren groeien. Het aantal inwoners van 's-Hertogenbosch neemt toe van 142.825 in 2013 naar ongeveer 155.000 in 2030, de herindeling Maasdonk buiten beschouwing gelaten. In de kleinere kernen van de regio Noordoost-Brabant is de groei minder sterk. Een aantal gemeenten krijgt te maken met krimp. Volgens de prognose is dat op korte termijn het geval in de gemeenten Haaren en Landerd. In de gemeenten Schijndel, Sint-Michielsgestel en Sint-Oedenrode daalt de bevolking tussen 2020 en 2030.

Steeds meer eenpersoonshuishoudens

In de regio Noordoost-Brabant neemt het aantal huishoudens naar verwachting met 10% toe. In steden, en dus ook in 's-Hertogenbosch, is die groei sterker. In onze stad bedraagt de huishoudensgroei naar verwachting 12%. Net als in de rest van Nederland, komt deze groei vooral door de toename van het aantal eenpersoonshuishoudens.

De gemiddelde huishoudensgrootte (bevolking gedeeld door het aantal huishoudens) daalt van 2,37 in 2013 naar 2,22 in 2030 in de regio Noordoost-Brabant. Voor 's-Hertogenbosch daalt de gemiddelde huishoudensgrootte in deze tijdsspanne van 2,13 naar 2,07.

Figuur 3.1: Ontwikkeling van de bevolkingsomvang en particuliere huishoudens 2013-2030, regio Noordoost-Brabant

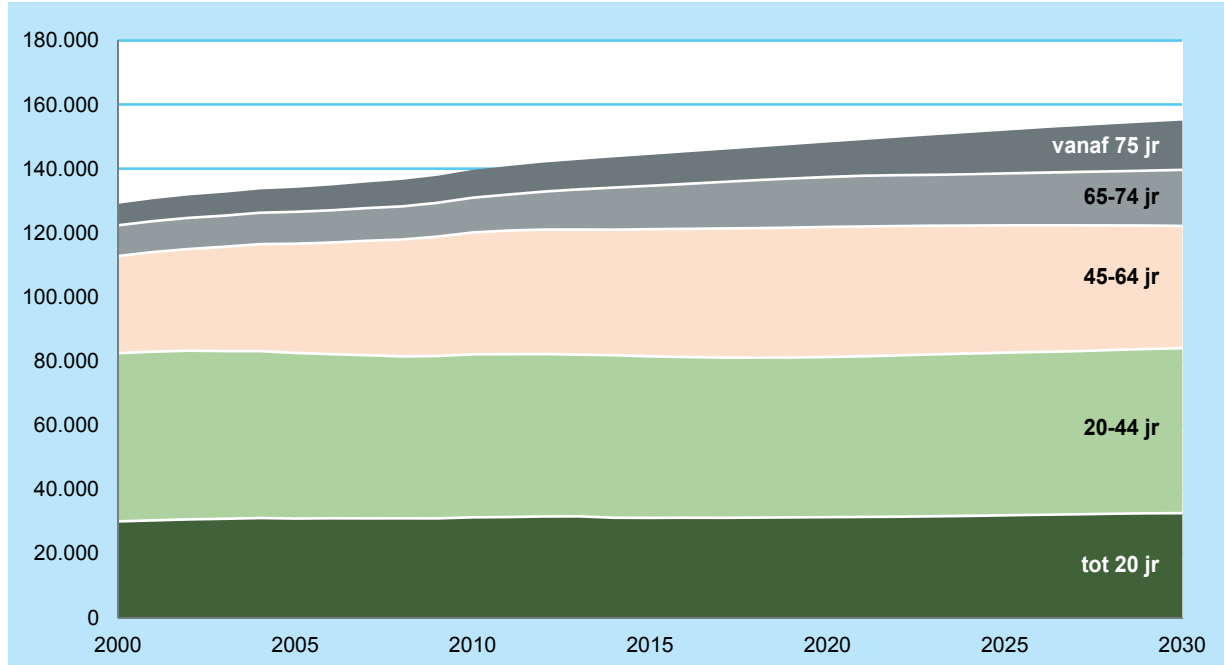
Bron: bevolkingsprognose provincie Noord-Brabant (2012)

Migratie remt vergrijzing en ontgroening

Het inwonertal van 's-Hertogenbosch neemt tot 2030 met ruim 12.000 toe. Deze groei varieert per leeftijdsgroep. Per saldo blijft het aantal inwoners dat jonger is dan 55 jaar gelijk. De bevolkingsgroei komt geheel voor rekening van de 55-plussers.

Weliswaar zijn er in 2030 in 's-Hertogenbosch ruim 50% méér 65-plussers dan nu, relatief gezien verloopt de vergrijzing minder sterk dan in de rest van Nederland. Nu telt de Bossche bevolking 15% 65-plussers, dat wordt naar verwachting 21% in 2030. Het percentage 65-plussers in Nederland loopt op van 17% in 2013 tot bijna 24% in 2030. Dit tragere verloop van de (relatieve) vergrijzing komt door de zogenoemde netto instroom in de gemeente 's-Hertogenbosch van vooral personen tussen de 20 en 29 jaar. Zij zorgen, ook door gezinsvorming, voor verjonging van de bevolking. Daardoor zal er in de stad geen sprake zijn van ontgroening. In Nederland krimpt het aantal jongeren tot 20 jaar met 3% tot 2030.

Figuur 3.2: Ontwikkeling leeftijdsopbouw 's-Hertogenbosch (2000-2030)

Bron: GBA en provinciale bevolkingsprognose 2012

Groote Wielen en West groeien meest sterk

Iedere wijk heeft zijn eigen levensloop. Dit is ook te zien in de ontwikkeling van de bevolking per wijk. De Groote Wielen zal de komende jaren nog flink groeien. Dat is niet vreemd; op deze nieuwbouwlocatie zullen de meeste nieuwe woningen worden toegevoegd. Ook in West zal de bevolking nog flink groeien. Enerzijds omdat er veel (jonge) gezinnen wonen. Anderzijds omdat ook in deze wijk nog veel gebouwd zal worden. Empel, Engelen en Maaspoort zullen als gevolg van de vergrijzing te maken gaan krijgen met een teruglopend inwonertal.

Figuur 3.3: Ontwikkeling van de bevolking per wijk (2013-2030)

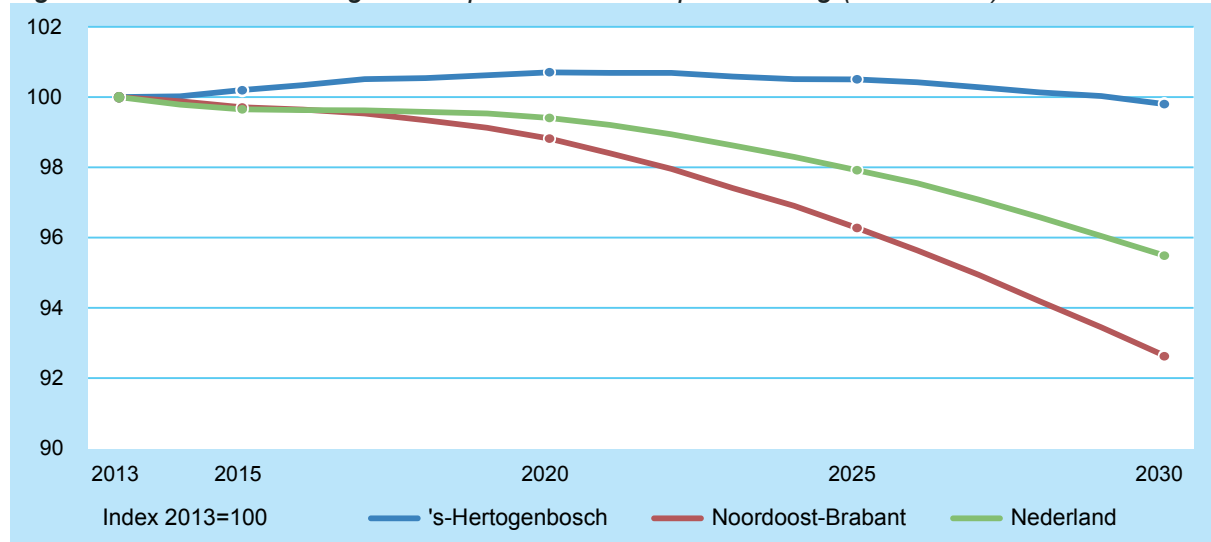

Bron: provinciale bevolkingsprognose 2012, bewerking O&S

Potentiële beroepsbevolking blijft gelijk

In de regio Noordoost-Brabant zal naar verwachting de potentiële beroepsbevolking met zo'n 7% afnemen. 's-Hertogenbosch is de enige gemeente in de regio waar de potentiële beroepsbevolking in 2030 ongeveer dezelfde omvang zal hebben als nu.

Figuur 3.4: De ontwikkeling van de potentiële beroepsbevolking (2013-2030)

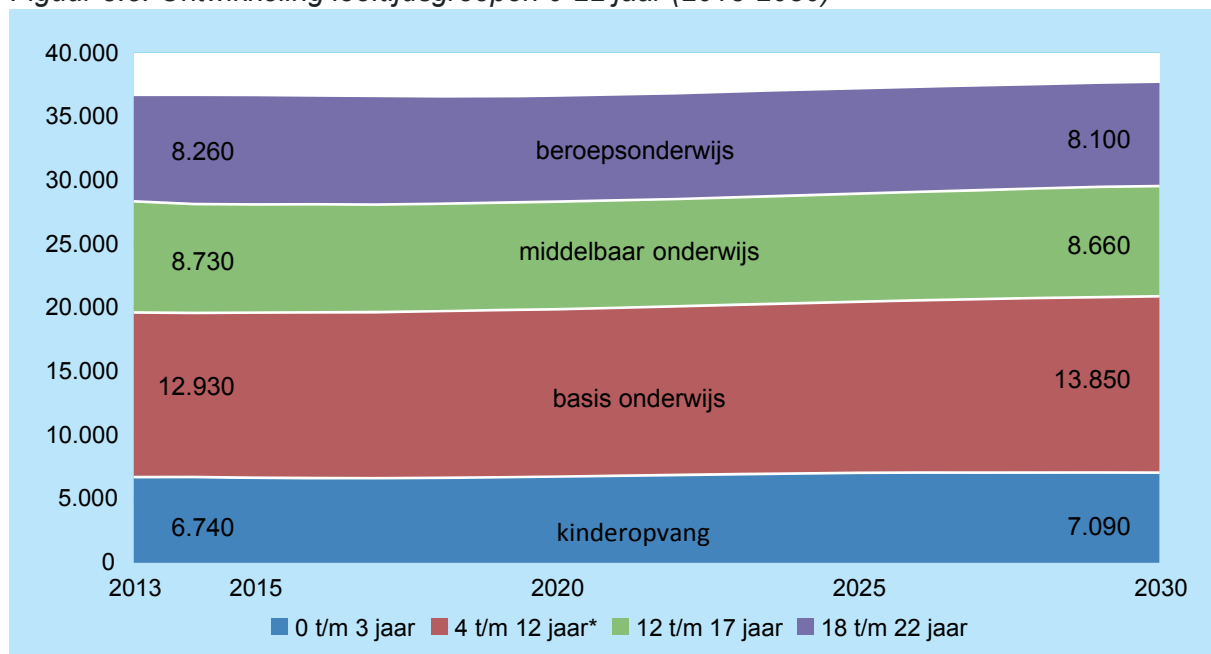

Bron: bevolkingsprognose provincie Noord-Brabant (2012), bevolkingsprognose CBS (2013)

Aantal jongeren blijft ongeveer gelijk

Het aantal jongeren tot 22 jaar zal de komende 20 jaar naar verwachting ongeveer gelijk blijven. De potentiële doelgroepen voor kinderopvang en basisschool¹ stijgen licht. Het aantal kinderen voor middelbaar onderwijs zal enigszins afnemen. Ook het aantal jongeren voor beroepsonderwijs neemt licht af. Om de omvang van het beroepsonderwijs te bepalen moet echter verder gekeken worden dan alleen de ontwikkeling van de Bossche jeugd. Het MBO en HBO hebben een duidelijke (deels boven-)regionale functie. Het landelijke prognose model Apollo (2012) gaat dan uit van een forse stijging (+20%) van het aantal HBO studenten gedurende de komende 10 jaar. Dat komt omdat steeds meer mensen kiezen voor een hogere beroepsopleiding.

Figuur 3.5: Ontwikkeling leeftijdsgroepen 0-22 jaar (2013-2030)

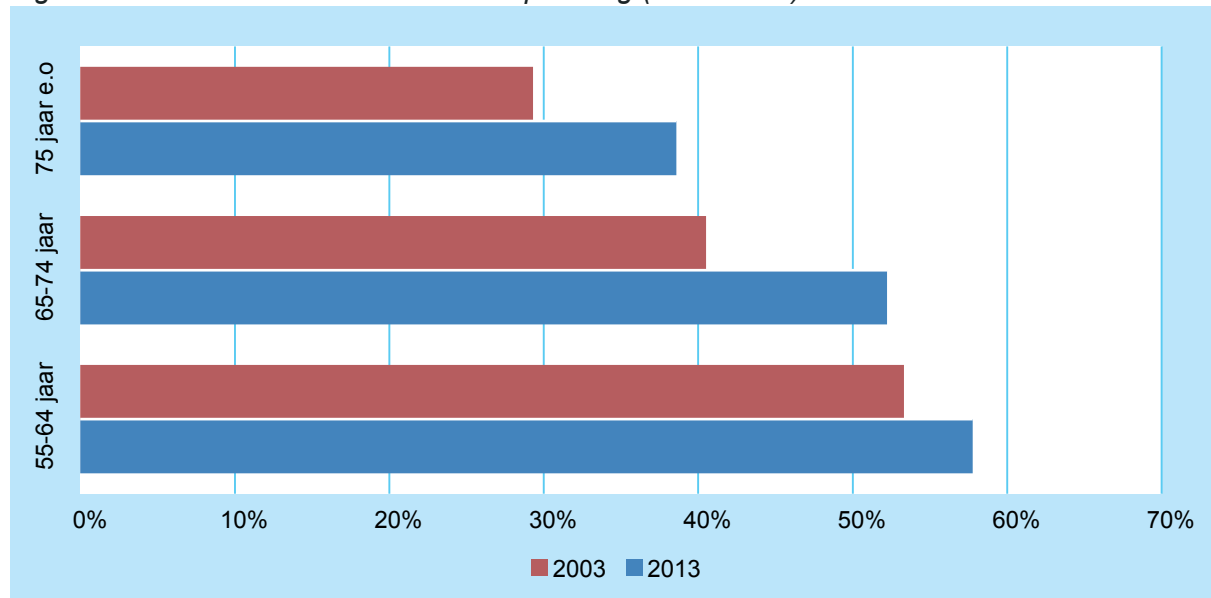
Bron: bevolkingsprognose provincie Noord-Brabant (2012),

¹Omvang doelgroep basisonderwijs (ook wel basisgeneratie): 4 t/m 11 jaar en 30% van 12 jarigen.

Steeds meer ouderen in een koopwoning

De afgelopen 10 jaar is het aandeel oudere eigenaar-bewoners flink toegenomen. In 2003 woonde 36% van de 65-plussers in een koopwoning. In 2013 is dat opgelopen naar 46%. Omdat steeds meer 55-64 jarigen in een koopwoning wonen, zal over 10 jaar het aantal 65-74 jarigen in een koopwoning verder toenemen.

Figuur 3.6: Aandeel ouderen in een koopwoning (2003-2013)

Bron: databank regionale woningmarktmonitor 2013

Bewoners zelf aan zet om woning 'zorggeschikt' te maken

De landelijke overheid zet in op het zo lang mogelijk zelfstandig thuis wonen. Alleen mensen met een hoge zorgwaarde (ZZP 5 en een deel van ZZP 4) kunnen terecht in een intramurale instelling. Bewoners zijn in eerste instantie zelf verantwoordelijk om ondersteuning en zorg aan huis te regelen. Door een sterk toenemend aantal ouderen met een eigen woning, zal ook een groter wordend aandeel ouderen hun eigen woning moeten aanpassen. De opgave ligt de komende jaren dus niet alleen bij corporaties en particuliere verhuurders om woningen aan te passen, maar in toenemende mate bij eigen woningbezitters.

4. Algemeen maatschappelijke trends

In de samenleving doen zich tal van algemeen maatschappelijke trends voor, die natuurlijk ook doorwerken in 's-Hertogenbosch en gevolgen hebben voor onze fysieke en sociale leefomgeving: de omgeving waarin huidige en toekomstige inwoners van onze gemeente moeten leven, wonen en werken. Naast de bekende algemene trends die al jaren hun invloed doen gelden en ook in de toekomst nog zullen doorwerken, zoals individualisering, informalisering, informatisering, internationalisering en intensivering, is een aantal majeure maatschappelijke trends van belang. In onderling samenspel zullen deze mogelijk in de komende jaren leiden tot een andere kijk op belangrijke thema's en tot vernieuwende oplossingen aanzetten voor de inrichting en organisatie van onze samenleving op tal van terreinen. Het gaat om de volgende maatschappelijke trends:

- Groeiende diversificatie en fragmentatie van de samenleving als gevolg van de voortschrijdende individualisering, informalisering en intensivering. De samenleving wordt steeds minder overzichtelijk en gecompliceerder. Dit vergt voor het lokaal bestuur met veel generieke taken en verantwoordelijkheden meer aandacht om te weten wat er speelt en vraagt om een andere rolontwikkeling. Dit vereist meer 'social intelligence' en een verbreding van bestuursstijlen;
- Toenemende ontwikkeling van de maatschappij tot een netwerksamenleving met de gemeente als één van de actoren. Waarbij burgers veel meer zelf organiseren en doen en niet afhankelijk zijn van bureaucratische organisaties en systemen. De doe-democratie - een vorm van meebeslissen van burgers door zelf maatschappelijke vraagstukken op te pakken - zal meer intreden. Coöperatieve oplossingen met meer gebruikmaking van crowdfunding (investeren door de maatschappij voor de maatschappij met behulp van moderne informatie- en communicatietechnologie) zullen zich steeds vaker aandienen. Dit vergt van met name het lokaal bestuur een fundamentele omslag in denken en doen: meer ruimte bieden en loslaten en alleen daar waar nodig ondersteuning bieden. Het is bovendien noodzakelijk te accepteren dat in die doe-democratie onvermijdelijk fouten gemaakt gaan worden;
- Terugtrekkende overheid en decentralisatie overheidstaken naar de gemeente (jeugdzorg, langdurige zorg en participatie vooral gericht op de arbeidsmarkt). Burgers moeten meer eigen verantwoordelijkheid nemen en minder een beroep doen op de overheid;
- Duurzame ontwikkeling wordt een steeds meer maatschappelijk geaccepteerd uitgangspunt. De circulaire economie (een systeem dat de herbruikbaarheid van producten en grondstoffen en het Herstellend Vermogen van natuurlijke hulpbronnen als uitgangspunt neemt en waarde vernietiging in het totale systeem minimaliseert en waarde creatie in iedere schakel van het systeem nastreeft) ruikt op;
- Met de toegenomen dynamiek wordt ook de behoefte aan aanpassing en innovatie steeds urgenter. Kennis en creativiteit worden steeds belangrijker. Dan vindt innovatie plaats. Met innovatie kom je tot nieuwe inzichten, producten en ondernemerschap. Er zal meer en meer sprake zijn van een permanente ontwikkelbehoefte tot op hoge leeftijd;

- Er ontstaat weer meer aandacht voor ambacht en industrie, **sectoren waar 's-Hertogenbosch traditioneel niet sterk in is**. De 'maakindustrie' wordt herontdekt en dienstverlening staat voorlopig in een minder goed daglicht;
- De dubbele vergrijzing (er komen meer ouderen en ouderen worden steeds ouder) leidt tot een blijvende groei van de zorgvraag. Echter, op korte en middellange termijn dreigt een vermindering van het aantal zorgbanen als gevolg van kabinetsmaatregelen en door extramuralisering wordt zorgwerk verplaatst. De vraag is ook of de extramuralisering regulier kan worden opgevangen. Angst voor druk op de leefbaarheid ligt al snel op de loer;
- Er is een toenemende behoefte aan zelfverwerkelijking, beleving, maatwerk en autonomie, hetgeen weer nauw samenhangt met individualisering en intensivering. Zo wordt in (arbeids)reïntegratie en maatschappelijke participatie vrijwilligerswerk een steeds veelvuldiger ingezet instrument om persoonlijke ontwikkeling en sociale betrokkenheid te combineren. De individuele waarde van vrijwilligerswerk wordt een aanmerkelijke verandering in het denken over vrijwilligerswerk. Het belevingsvraagstuk krijgt een steeds prominentere plek in de rol en taken van de gemeente, zoals bijvoorbeeld de beleving van het landschap, woonbeleving, beleving van het water, beleving van de woonomgeving en de beleving van de onveiligheid tot uitdrukking komend in onveiligheidsgevoelens;
- De huidige tijdgeest wordt ervaren als hard, meedogenloos en egoïstisch, terwijl er tegelijkertijd een groot verlangen is naar saamhorigheid en kwaliteit van leven. De toegenomen focus op prestatie en egocentrisme staat steeds verder af van de idealen die men koestert;
- Toegang wordt in toenemende mate belangrijker dan bezit. Het kunnen gebruiken van producten en diensten is voor de burger (in eerste instantie veelal jongeren) uiteindelijk belangrijker dan het daadwerkelijk bezitten ervan. Dit zal verder toenemen met de voortschrijdende technologische mogelijkheden. Sharing en ruilhandel zullen opkomen; Zo hechten jongeren steeds minder aan bezit van een auto maar hechten wel aan het gebruik van een auto;
- Veel mensen verwachten een (substantieel) lager welvaartsniveau de komende jaren en stellen zich in op de noodzaak van een soberder leven. Zij worden steeds meer weloverwogen en selectiever in de keuzes die zij maken. Dit sluit deels aan bij de behoefte aan een sterkere focus op immateriële waarden en de schaal van de menselijke maat met meer betrokkenheid bij de directe sociale en fysieke leefomgeving en behoefte aan verbondenheid. Tegelijkertijd leidt een afnemend welvaartsniveau voor een steeds groter wordende groep tot armoede en gebrekkige levensomstandigheden. Landelijk is ongeveer 6% van de huishoudens (circa 10% van alle Nederlanders) arm, een deel van deze groep heeft zelfs te weinig inkomen voor de basisbehoefte aan voedsel en kleding. Eenoudergezinnen, allochtonen en mensen met een uitkering hebben in vergelijking met andere groepen een grotere kans op armoede. In 's-Hertogenbosch werd het aantal arme huishoudens in 2012 geraamd op 8,2%. Ruim de helft woont in de wijken West, Noord en de Binnenstad. In de voormalige GSB-aandachtsgebieden komt naar verhouding meer armoede voor dan in de rest van de stad (bron: Armoedemonitor).

Verschuiven van deze trends versterken elkaar of bieden kansen aan elkaar. Maar deze majeure trends kunnen ook weer tegenbewegingen oproepen. Internationalisering, globalisering en schaalvergroting leiden bijvoorbeeld juist tot het benadrukken van het belang van het lokale (glocalisering) en het verlangen naar de menselijke maat.

5. Wonen en leven

Bossche trends en ontwikkelingen in het fysieke domein samengevat

- De druk op de beschikbare ruimte neemt verder toe. Het meest zichtbaar wordt deze in het stadscentrum, de stedelijke ruggengraat, langs de (omgelegde) Zuid-Willemsvaart en in de groene randen aan de oostzijde van de stad.
- Kwaliteit, variatie en vernieuwing in ruimtelijke investeringen worden belangrijker in het licht van de concurrentie met andere steden. De woonwensen en – behoeften van specifieke bevolkingsgroepen komen centraal te staan.
- Door bevolkingsgroei moet de woningvoorraad tot 2030 met circa 10.000 woningen toenemen. De huidige netto woningbouwcapaciteit bedraagt ongeveer 9.000 woningen (vooral op conto van de Binnenstad, West en De Groote Wielen).
- De gevolgen van de vergrijzing pakken per wijk verschillend uit en drukt met name op Maaspoort een groot stempel. De woningvoorraad is hier vrij homogeen en er zijn relatief minder (zorg)voorzieningen aanwezig. Dit beperkt de mogelijkheden om lang zelfstandig te blijven wonen.
- De vraag naar woningen gaat zich voor een belangrijk deel richten op middeldure huurwoningen en huurappartementen in de vrije sector vanwege de aanscherping van de inkomensgrenzen voor sociale huurwoningen. Ook de vraag naar seniorenpluswoningen en kleinere koopwoningen met een scherpe prijs/kwaliteitsverhouding neemt toe.
- De focus komt in toenemende mate te liggen op de verduurzaming van de woningvoorraad, onder andere vanwege de toenemende energieprijzen.
- In de ruimtelijke ontwikkelingsopgave doet zich een verschuiving voor van grootschalige expansie naar beheer, onderhoud, renovatie en herbestemming. Eén blauwdruk voor gebiedsontwikkeling is niet langer te geven, maatwerk is geboden. Meer divers en organisch wordt de insteek. Tijdelijk gebruik van (leegstaande of leegkomende) gebouwen en braakliggende terreinen zal de komende jaren een belangrijk onderwerp zijn.
- De automobiliteit blijft groeien, zij het in een lager tempo dan in het verleden. Congestie gaat zich naar verwachting met name voordoen op de toegangswegen naar de stad.

Toename druk op beschikbare ruimte

De druk op de beschikbare ruimten in en rondom 's-Hertogenbosch zal de komende decennia blijven toenemen. Dit is het gevolg van:

- Een voortdurende huisvestingsvraag.
- Een (weliswaar op langere termijn afvlakkende) groei van de vraag naar bedrijventerreinen.

- Toenemende mobiliteit (auto- en vooral vrachtverkeer, openbaar vervoer en luchtvaart).
- Meer behoefte aan ruimte voor recreatie, intensivering en schaalvergroting van de landbouw en de vraag naar meer natuur.
- De noodzakelijke reservering van waterbergingsgebieden in het laaggelegen 's-Hertogenbosch.
- Ruimte voor oplossingen voor het klimaatprobleem zoals plekken voor bio-massa, windmolens, reserveringen van ondergrond voor warmte-koude-netten en aardwarmte.

Bij voortzetting van het huidige beleid zal deze toenemende druk in de vergroting en uitstraling van het stadscentrum, de stedelijke ruggengraat, langs de (omgelegde) Zuid-Willemsvaart en in de groene randen aan de oostzijde van de stad het meest zichtbaar worden.

Kwaliteit, variatie en vernieuwing

Kwaliteit, variatie en vernieuwing worden steeds belangrijker bij Bossche ruimtelijke investeringen. Zeker als er -als gevolg van ontwikkelingen in de markt en de toenemende internationalisering en flexibilisering van de economie- nog meer concurrentie ontstaat tussen steden en de invloed van private partijen verder toeneemt. Bij het ontwikkelen van beleid moet meer dan voorheen rekening gehouden worden met marktontwikkelingen, specifieke vragen uit de markt (vragersmarkt), de veranderende samenstelling van de bevolking, de (nog steeds plaatsvindende) verdienstelijking van de economie, de wijzigingen in vrijetijdsgedrag en de behoefte aan een meer natuurlijke, groene leefomgeving. Ook is het noodzakelijk te anticiperen op de wensen en behoeften van nieuwe doelgroepen als migranten en ouderen, veranderende voorkeuren voor werklocaties (meer uitstraling, combinaties met recreatieve voorzieningen en/of dicht bij stedelijke voorzieningen) en wonen (bijzondere woonconcepten, verscheidenheid in woonculturen, menging van gebruik en flexibele woningplattegronden). Kwaliteit van en variatie in architectuur en de inrichting van de openbare ruimte bepalen – naast andere vestigingsfactoren als bereikbare arbeidsplaatsen en cultureel klimaat – meer en meer het succes van de ruimtelijke planning en de uiteindelijke afzet in de markt.

's-Hertogenbosch groeit

De Nederlandse bevolking groeit de komende vijftig jaar slechts 0,14% per jaar. Sommige regio's, gemeenten, steden en zwakke wijken hebben al te maken met krimp of zullen dat nog krijgen.

In tegenstelling tot deze tendens neemt de bevolking van 's-Hertogenbosch naar verwachting toe. Exclusief de gemeentelijke herindeling met twee kernen van Maasdonk zal de bevolking groeien van bijna 143.000 nu naar 155.000 inwoners in 2030. Na 2030 zal naar verwachting sprake zijn van een afvlakkende bevolkingsgroei. Het aantal huishoudens in 's-Hertogenbosch neemt toe van 64.395 in 2013 naar 74.375 in 2030. Om deze groei te kunnen accommoderen, dient vanzelfsprekend voldoende woningbouwcapaciteit in de gemeente aanwezig te zijn. Dit betekent dat de woningvoorraad tot 2030 met circa 10.000 woningen moet toenemen. De huidige netto woningbouwcapaciteit komt uit op ongeveer 9.000 woningen. De meeste capaciteit is aanwezig in de Binnenstad, West en De Groote Wielen. Op de korte en middellange termijn zijn er voldoende locaties om te kunnen bouwen. Op de langere termijn zal een tekort aan woningbouwlocaties ontstaan van in elk geval 1.000 woningen, oplopend tot circa 2.000 woningen als rekening wordt gehouden met uitval van plannen door de zogenaamde zachte plancapaciteit. Dit zijn uiteraard bandbreedtes. Op de langere termijn

vraagt dit om een zoektocht naar nieuwe woningbouwlocaties. Of deze daadwerkelijk ontwikkeld worden, hangt natuurlijk af van de marktvraag.

Kleine huishoudens, meer ouderen en minder jongeren, verschuiving in verhuisgedrag

De langzaam groeiende bevolking verandert de komende dertig jaar sterk in samenstelling. Het aantal jongeren neemt af, het aantal ouderen juist snel toe. Ouderen worden bovendien steeds ouder dan voorheen. Er wordt minder verhuisd, waardoor er minder dynamiek is op de woningmarkt. Daarnaast worden huishoudens kleiner: er komen steeds meer eenpersoonshuishoudens. Hierdoor groeit het aantal huishoudens sterker dan de bevolking en blijft de woningmarkt gespannen. Het aantal woningen waarin wonen en zorg gecombineerd wordt, neemt toe. Dit zijn bijvoorbeeld serviceflats, senioren- en mantelzorgwoningen. Het aantal paarhuishoudens zal stagneren of zelfs dalen.

Ook in 's-Hertogenbosch blijft de koop- en huurmarkt gespannen. De meeste verhuisbewegingen blijven in de toekomst plaatsvinden in de bestaande woningvoorraad. Deze voorraad en de woonomgeving zijn en blijven dan ook essentieel voor het functioneren van de lokale woningmarkt en vragen derhalve in ruimtelijke zin om de nodige aandacht. Er zal echter een verschuiving in het verhuisgedrag van een koop- naar een huurwoning plaatsvinden. Toevoegingen aan de woningvoorraad zullen logischerwijs moeten aansluiten bij deze veranderingen in huishoudens en behoeften. Er ontstaat een groeiende vraag naar levensloopbestendige woningen met meer flexibele plattegronden, waardoor deze gemakkelijker aanpasbaar zijn aan veranderende behoeften als werken aan huis, recreëren aan huis, zorg etc. Domotica (huisautomatisering) zal een vlucht nemen. Woning en woonomgeving raken steeds meer vervlochten met elkaar. Dit zal ook steeds meer in de wijkenaanpak moeten worden meegenomen. De gevolgen van de vergrijzing op de woningmarkt pakken naar verwachting in de Bossche wijken verschillend uit. Bijvoorbeeld, in Zuidoost wonen nu al veel 75-plussers en zijn er veel voorzieningen in de wijk. De vergrijzing in Maaspoort zal pas over 10 tot 20 jaar een stempel op de wijk gaan drukken. De wijk heeft nu echter een relatief homogene woningvoorraad en er zijn relatief minder voorzieningen aanwezig. Dat kan de mogelijkheden om zo lang mogelijk zelfstandig thuis te wonen beperken.

Unieke woonomgevingen

's-Hertogenbosch beschikt over unieke woonomgevingen met een eigen identiteit en karakter voor verschillende doelgroepen. Daarmee wordt ingespeeld op de trend van wonen in een herkenbare kwaliteit en omgeving. In de Haverleij bijvoorbeeld zijn negen kastelen ontwikkeld. Ieder kasteel heeft een eigen, duidelijk herkenbare vormgeving. De binnenpleinen van de kastelen zijn semi-openbaar gebied, vooral bestemd voor de kasteelbewoners. De ruimte tussen de kastelen is een (openbaar) landgoed. Onderdeel van dat landgoed is een golfbaan. In De Groote Wielen, de grootste stedelijke nieuwbouwlocatie, heeft iedere buurt een eigen thema. Een voorbeeld is De Watertuinen waar het water heel prominent aanwezig is met een echte eilandenstructuur. Bijna alle afzonderlijke woningen liggen direct aan het water. Ook de bijzondere woon- en leefomgevingen die de afgelopen tien jaar in het Paleiskwartier zijn gerealiseerd, wijken af van wat 's-Hertogenbosch tot nu toe kende.

Wonen en werken: steeds meer keus

De kwaliteit van de woon- en leefomgeving is voor veel mensen een belangrijke reden om zich ergens te vestigen, naast de bereikbaarheid van werk. De crisis leidt echter tot een rem

op de mobiliteit van mensen. Gemeenten, steden en regio's proberen steeds meer een ideale woon- en leefomgeving te worden. Betaalbare goede woningen, natuur en voorzieningen dichtbij huis. Ook aan de aantrekkelijkheid voor bedrijven wordt gewerkt.

De gemeente 's-Hertogenbosch wordt contrastrijker. Door de aanstaande herindeling met de gemeente Maasdonk (kernen Nuland en Vinkel) wordt de variatie tussen stedelijk en meer landelijk gebied binnen de gemeente groter. Dit versterkt het aantal keuzemogelijkheden voor (toekomstige) inwoners en de concurrentiepositie van de gemeente ten opzichte van andere stedelijke gebieden. Behalve de toegenomen keuzemogelijkheden op het gebied van wonen neemt ook het aantal recreatiemogelijkheden toe. 's-Hertogenbosch, omringende gemeenten en de regio Noordoost-Brabant winnen aan kracht als gemeenten elkaar beter aanvullen en verbindingen verder verbeteren. Een mooi voorbeeld hiervan is de aanleg van de F59, een 'fietssnelweg' tussen Oss en 's-Hertogenbosch.

Verbeteren van bestaande huizen en gebouwen nodig

Door de veranderingen in het soort en aantal huishoudens is in veel steden en regio's nog nieuwbouw nodig. Die voorraad groeit, dankzij de bescheiden omvang, slechts met 1%. Hierdoor is het noodzakelijk de bestaande woon- en leefomgevingen te blijven verbeteren. Door het stilvallen van de woningbouw, de vermindering van mobiliteit op de woningmarkt en een beperking van financieringsmogelijkheden is dit echter geen eenvoudige opgave. Behalve de woningmarkt hebben ook andere vastgoedmarkten te kampen met plannen die niet uitgevoerd kunnen worden. De beschikbare budgetten op dat gebied nemen, net als gemeentelijke investeringen, fors af. Op termijn ligt een hernieuwde verloedering van wijken op de loer nu publieke middelen voor renovatie en herstructurering steeds meer wegvallen.

Betaalbaarheid van het wonen en meer behoefte aan middeldure huurwoningen in de vrije sector

Door de aanscherping van de inkomensgrenzen voor sociale huurwoningen ontstaat er op korte en middellange termijn meer behoefte aan middeldure huurwoningen in de vrije sector. Betaalbaarheid van het wonen en dan vooral voor de lagere inkomensgroepen zal de komende jaren een belangrijk thema zijn. In de woningbouw wordt daarom het inzetten op het sociale segment (huur en koop) steeds belangrijker. In 2030 bestaat naar verwachting 40% van alle Bossche huishoudens uit één persoon. Dit type huishouden neemt in alle leeftijdsgroepen toe. Het is lastig de woonvraag voor deze groep te voorspellen. Zeker is wel dat eenpersoonshuishoudens meestal minder te besteden hebben dan meerpersoonshuishoudens. Op veel plekken in het land worden plannen ontwikkeld om tot een grotere variëteit van woningtypen te komen en zo in te spelen op de verschillen in woonbehoefte. Dat zal ook in 's-Hertogenbosch het geval zijn. Naast betaalbaarheid van woningen, wordt ook de betaalbaarheid van de woonlasten op de middellange termijn een steeds belangrijker aandachtspunt. Dit geldt vanzelfsprekend niet alleen voor 's-Hertogenbosch. Energie wordt steeds duurder, waardoor de woonlasten voor grote groepen inwoners sterk stijgen. De gasprijs in Nederland is over de afgelopen 40 jaar verviervoudigd en de verwachting is dat deze stijging zich de komende 10 tot 20 jaar nog fors doorzet, mede vanwege de koppeling aan de olieprijs. Hiermee komt de focus in toenemende mate te liggen op de verduurzaming van de woningvoorraad.

Duurzame ontwikkeling

Duurzame ontwikkeling wordt wereldwijd en dus ook in 's-Hertogenbosch alleen maar dringender voor de conditie van de aarde (planet), van onszelf en volgende generaties (people) en van een blijvend vitaal ondernemerschap (profit). Het is daarom zaak duurzaamheid te operationaliseren tot innovatiekracht.

Duurzame ruimtelijke ontwikkeling betekent dat zorgvuldig wordt omgegaan met wat we hebben: minder snel slopen, meer aandacht voor beheer, onderhoud, renovatie, transformatie en hergebruik van gebouwen, gebieden, infrastructuur, water en natuur. Dat vergt ook een andere oriëntatie in de regelgeving, financiering en exploitatie.

Er is een energietransitie nodig naar minder en slimmer energieverbruik, met bronnen dichterbij huis (smart grids, wind, zon, biomassa). Ook de mobiliteit kan nóg slimmer, met bijvoorbeeld intensiever fietsgebruik in stedelijk gebied en (stads)landbouw voor de regionale markt.

De bijzondere Groene Delta

's-Hertogenbosch kent een bijzondere, maar ook fundamenteel kwetsbare ligging in een deltagebied met een veelheid aan rivieren, kanalen, stroompjes en waterplassen. Juist deze unieke Groene Delta levert een substantiële bijdrage aan de woonaantrekkelijkheid van de stad. Momenteel worden voorzorgsmaatregelen genomen om onze sterk verstedelijkte delta toekomstbestendig te maken en dus ook te beschermen tegen de mogelijke gevolgen van klimaatverandering. Het wassende water, maar ook toenemende perioden van extreme droogte vragen om slimme oplossingen. Hieraan wordt reeds gewerkt binnen de programma's Ruimte voor de Rivier en Maaswerken, terwijl in 2014 de eerste beslissingen in het kader van het Deltaprogramma worden verwacht. Uitgangspunt is een integrale strategie die de doelstellingen van waterveiligheid en watervoorziening in de regio combineert met wonen, economie, infrastructuur, natuur en recreatie. De topsector Water laat zich hier verbinden met ruimtelijke innovaties. Door deze uitgesproken integrale aanpak kan ons Groene Delta programma met zijn groene waterambities en verankering van historische elementen in het landschap een voorbeeldfunctie vervullen voor vergelijkbare gebieden elders en is daarmee een uniek en waardevol exportproduct.

Er zijn mogelijkheden om natuur en landschap nog meer te betrekken bij de economische ontwikkeling. Dit biedt kansen voor economische groei en nieuwe economische dragers en biedt perspectieven voor nieuwe vormen van financiering van realisatie en beheer van natuur en landschap. Denk hierbij aan 'groene verdienenmodellen' met opbrengsten uit natuurlijke reststromen of grondstoffen die ingezet kunnen worden voor de biobased economy (slim beheer van natuur en landschap). Op diverse vragen zal echter nog een antwoord moeten worden gevonden. Waarmee wordt ondernemerschap met natuur precies aangejaagd en geprikkeld? Welke voorwaarden moeten worden geborgd? Wat vraagt dat van natuur behorende organisaties, de gemeente en ondernemers? Welke faciliteiten hebben ondernemers nodig om groene verdienenmodellen in de praktijk te brengen?

Naar een nieuwe ruimtelijke cultuur: van expansie naar transformatie

We zien een verschuiving in de ruimtelijke ontwikkelingsopgave van grootschalige expansie naar beheer, onderhoud, renovatie en herbestemming. Oftewel van 'sloop en nieuwbouw' naar 'behoud en transformatie'. Dit geldt overigens vooral voor (semi)private opgaven en minder voor de infrastructuur en de waterveiligheid. Daar zal de overheid nog lange tijd grootschalig (moeten) investeren, zij het dat we nu zien dat ook deze investeringen getemporeerd gaan worden.

De verschuiving naar behoud en transformatie behelst behalve een technische opgave ook een cultuuromslag. Het vereist een trendbreuk in de mentaliteit, de deskundigheid en

de werkwijzen van alle betrokkenen. Er zijn nieuwe ruimtelijke concepten en nieuwe werkwijzen nodig, evenals wijzigingen in de regelgeving, de financiering, de bestemmingscategorieën en de omgang met historisch erfgoed en monumenten. De oude scheidslijnen tussen onderhoud, renovatie en nieuwbouw gaan wringen. De actualiteit van historische kennis neemt toe; wie het bestaande wil transformeren voor de toekomst, profiteert van de kennis die reeds in het bestaande is geïnvesteerd.

Tijdelijk gebruik zal de komende jaren een belangrijk onderwerp zijn. Veel gebouwen staan leeg of komen leeg te staan zonder duidelijkheid over een nieuwe toekomst. Ook als er plannen zijn, laat realisatie vaak lang op zich wachten. De economische crisis heeft geleid tot extra leegstand, maar heeft vooral tot gevolg dat veel bestaande plannen voor de toekomst onzeker zijn geworden. Die omstandigheden leiden ertoe dat eigenaren tegenwoordig vaker besluiten om een gebouw niet leeg te laten staan, maar 'in de tussentijd' zinvol te laten gebruiken, tijdelijk totdat het gesloopt, herontwikkeld of herbestemd wordt. Dat is beter voor het gebouw, gaat verval en verloedering tegen, de eigenaar bespaart kosten en inzet voor bepaalde doelgroepen draagt bij aan een goede verstandhouding met het gemeentebestuur. 's-Hertogenbosch kan op dit thema een voorbeeldfunctie vervullen. Interessante onderwerpen zijn de herbestemming van het eigen maatschappelijk vastgoed en monumenten, zorgvuldig omgaan met het historisch erfgoed in relatie tot innovatieve herontwikkeling en hergebruik, herontwikkeling van verouderde c.q. leegstaande (delen van) bedrijventerreinen, inbreidingen en rafelranden en de aanpak van (delen van) een aantal na-oorlogse wijken, zoals Zuidoost, Muntel/Vliert/Orthenpoort en West.

Naar een ander handelingsprimaat: van grootschalig naar divers en organisch

In plaats van een handvol dominante planologische en ruimtelijke recepten en bijbehorende verdienmodellen komt er een grotere variëteit aan benaderingen. Eén blauwdruk voor gebiedsontwikkeling is niet langer te geven, maatwerk is geboden. Het handelingsprimaat in de ruimtelijke planvorming ligt niet vanzelfsprekend meer op één niveau. Het initiatief komt steeds meer van bottom-up. De rol van de lokale overheid als DE regisseur van de ruimtelijke ontwikkeling moet worden losgelaten. Zij wordt meer en meer facilitator, die vanuit een heldere visie kaders stelt voor de ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Voor ieder nieuw initiatief moet een balans gezocht worden tussen overheid, markt en burger, tussen overheden onderling, tussen grootschalig en organisch, tussen project en proces. Ook ontstaan nieuwe platforms om kennis, inzichten en ervaringen uit te wisselen.

Niet zomaar bouwen en verbeteren

De Actieagenda Bouw maakt het voor gemeenten mogelijk om sneller, goedkoper en flexibel te handelen. Flexibiliteit is nodig om in te spelen op de veranderende vraag. Dat is moeilijk, want er zijn veel onzekerheden over wijzigingen van de institutionele arrangementen op de koop- en huurmarkt en de uiteindelijke woonwens van consumenten.

Door de beperkte mogelijkheden voor gebiedsontwikkeling, vastgoedinvesteringen en aanpassing van woningen is er ook in de gemeente 's-Hertogenbosch de noodzaak om dynamisch, innovatief en vraaggericht te ontwikkelen. De vraag naar woningen zal zich vooral in de komende jaren voor een belangrijk deel richten op huurwoningen, huurappartementen, seniorenpluswoningen en op kleinere koopwoningen met een scherpe prijs/kwaliteitsverhouding. In de toekomstige woningbouw komt de nadruk te liggen op meer vraaggericht ontwikkelen en bouwen, voldoende differentiatie en diversiteit in financieringscategorieën en meer flexibiliteit in ontwerp en uitvoering.

Voorzieningen

Een breed en hoogwaardig voorzieningenaanbod (zoals winkels, horeca, cultuur, zorg- en onderwijsinstellingen) bepaalt in belangrijke mate de aantrekkelijkheid van het woon- en leefmilieu van de stad.

Uit allerlei benchmark onderzoeken blijkt dat 's-Hertogenbosch hoog scoort op het gebied van stedelijke voorzieningen. Het is met het oog op de aantrekkelijkheid van de stad van groot belang deze voorzieningen in de stad te houden, te versterken en waar mogelijk en gewenst uit te breiden. De behoefte aan voldoende voorzieningen in de nabijheid van de woning wordt voor een vergrijzende bevolking nog belangrijker.

Vooraf op het gebied van gezondheidszorg, cultuur, onderwijs en sport zijn er tendensen tot schaalvergroting en concentratie. Daarbij wordt zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de knooppunten van vervoer. Het zijn met name de regionale en stedelijke voorzieningen die een groot belang hebben bij een goede bereikbaarheid.

Groei en veranderingen in mobiliteit

De mobiliteit is de afgelopen decennia sterk toegenomen. In de toekomst zal deze groei wat afvlakken en dreigen zelfs overinvesteringen in de infrastructuur. Er wordt geen groei verwacht van het aantal reizigerskilometers in het openbaar vervoer (met uitzondering van de spits en in de Randstad). De automobiliteit neemt nog toe en zal na 2020 afvlakken. Er is wel steeds meer verkeer binnen de eigen regio.

Auto nog steeds populair, gebruik OV neemt toe in 's-Hertogenbosch

Ondanks de economische crisis zal de automobiliteit in en rondom de stad nog blijven groeien, hoewel in een lager tempo dan in het verleden. Met de verbreding van de A2 en de aanleg van de Randweg is de bereikbaarheid aanmerkelijk verbeterd. Toch blijven verbeteringen van het hoofdwegenet in de toekomst noodzakelijk, zoals het opkrikken van de N279 en de N65 en het verbreden van de A59. De congestie op het hoofdwegenet verplaatst zich waarschijnlijk naar de belangrijke toegangswegen van de stad. Ook de parkeerdruk zal nog aanzienlijk stijgen en het gebruik van de Bossche transferia zal nog verder toenemen. Deze congestie vraagt om ingrijpende maatregelen, omdat de bereikbaarheid en de kwaliteit van het stedelijke leefmilieu de komende decennia nog altijd onder druk blijven staan. Bovendien zal het op korte termijn nog toenemende autobezit onder Bosschenaren ook in de woonwijken een ruimtelijke opgave vormen, bijvoorbeeld wat betreft parkeren. Nu al is in een aantal wijken sprake van een zeer grote parkeerdruk. De Binnenstad, Zuid, Muntel/Vliert, de Graafsewijk en Boschveld, waar als gevolg van het parkeren niet of nauwelijks nog verblijfsruimte voorhanden is, vormen hier voorbeelden van.

De verwachting is dat de mobiliteit met dertig tot veertig procent groeit in de komende periode, en het goederenverkeer wellicht verdubbelt. Hierdoor blijft een sterke druk bestaan op verbetering van de bereikbaarheid, mede in het belang van het economische functioneren van stad en regio. Het autobezit zal op de langere termijn naar verwachting afnemen, zo blijkt onder andere uit de Mobiliteitsbalans 2012 van de Rijksoverheid. De auto blijft echter onverminderd populair, het gebruik ervan zal echter veranderen. Dit blijkt nu al uit de grotere groepen gebruikers van deelauto's. Ook deze ontwikkeling vraagt om nieuwe ruimtelijke inpassingen.

Het aandeel van het openbaar vervoer (met name voor externe verplaatsingen) en de fiets (voor interne verplaatsingen) zal de komende jaren nog toenemen.

Hybride 's-Hertogenbosch

De stad verandert onder invloed van technologische ontwikkelingen. Zo zijn telefooncellen, videotheken, reisbureaus, banken, verzekeraars, muziekwinkels en postkantoren de afgelopen jaren grotendeels uit het Bossche straatbeeld verdwenen, vooral als gevolg van ontwikkelingen op het gebied van digitale en mobiele media. En daarbij zal het niet blijven. Publieksbalies en andere meer frontoffice gerichte functies zullen hun vaak prominente plek in de stad de komende tijd ook verliezen. Het aanzicht en de beleving van de stad zal door ICT ontwikkelingen ingrijpend wijzigen. Zowel door het verdwijnen van functies als door nieuwe technologische toepassingen. De discussie over stedelijke ontwikkeling kan daarmee niet louter beperkt worden tot ruimtelijke en fysieke processen. Veel van onze activiteiten, zoals werken, winkelen, ontmoeten en recreëren worden meer tijd- en plaats onafhankelijk. De digitale wereld wordt als dimensie, als economische drager en als verdienmodel steeds belangrijker naast en in de fysieke stad. De stad wordt steeds meer een hybride realiteit met een fysieke én een digitale kant, verbonden via sensoren, camera's, smartphones en touchscreens. Met diverse technologieën die de stad veiliger en comfortabeler maken. Zoals digitale crowdcontrol bij evenementen, cameratoezicht in uitgaansgebieden, slimme afvalcontainers, high tech straatverlichting en dynamische verkeers (incl. parkeer) informatie. Met mobiele informatie die past bij het profiel, de voorkeuren en de exacte locatie van de individuele bewoner/bezoeker, waarvoor allerlei apps beschikbaar zijn.

6. Economie, werk en werkloosheid

Bossche trends en ontwikkelingen in het economische domein samengevat

- Het aantal banen is afgenomen van circa 100.000 in 2008 naar 96.000 in 2013. De afname komt vooral voor rekening van de sectoren industrie, openbaar bestuur en horeca. In zes sectoren neemt de werkgelegenheid licht toe, met name in de informatie en communicatie en overige dienstverlening. Ook de groot- en detailhandel groeide en is met 21% van de werkgelegenheid de grootste sector.
- Sinds 2011 is de werkloosheid na jaren weer gestegen. De jeugdwerkloosheid is toegenomen van 1,5% in 2008 naar 3,3% nu.
- Vanwege het afnemende aanbod aan arbeidskrachten en de steeds hogere eisen die vanuit het bedrijfsleven worden gesteld, dreigt op de langere termijn een 'mismatch' op de arbeidsmarkt te ontstaan. De potentiële Bossche beroepsbevolking zal in 2030 wel ongeveer dezelfde omvang kennen als nu, die van de regio krimpt.
- In de regio Noordoost-Brabant hebben de metaal-, machine- en elektrotechnische industrie op dit moment te maken met een tekort aan arbeidskrachten. Ook in de procestechnologie en ICT worden tekorten verwacht.
- Naar verwachting gaat de werkgelegenheid in de zorg op de langere termijn groeien en neemt het aantal arbeidsplaatsen bij de overheid af.
- Op dit moment wordt onvoldoende (hoogwaardig) terrein ontwikkeld om de vraag van bedrijven naar huisvesting te accommoderen (vooral binnen de sectoren financiële en zakelijke dienstverlening en agrofood en zware knelpuntbedrijven); herstructurering van bestaande bedrijventerreinen is noodzakelijk. Het aanbod en de leegstaand van kantoor- en bedrijfspanden is vanwege de crisis en veranderde huisvestingswensen sterk toegenomen.
- De winkelleegstand in de Binnenstad bedroeg in 2012 9%, lager dan gemiddeld in de top-10 steden in Nederland. Het aantal bezoekers nam af met 9%. Het Bossche winkelaanbod zal de komende jaren sterk wijzigen, mede vanwege de verkoop via het internet.

Nauwelijks economische groei en groeiende werkloosheid

De economische groei was in de periode 1970 tot 2007 gemiddeld 2,7% per jaar en daalde in de periode 2008 tot en met 2013 tot 0,1%. De verwachting is dat de economische groei de komende jaren niet hoger uit gaat vallen dan 1 tot 1,5%. Er is weinig reden tot optimisme over de verwachte groei en er zijn nog veel factoren niet goed in te schatten. Dit geldt bijvoorbeeld voor de dalende huizenprijzen, de afname van consumptie, besparingen en lastenverzwaringen.

De werkloosheid groeit nog steeds en is moeilijk af te remmen. De overheid heeft weinig geld meer voor crisismaatregelen, bedrijven kunnen het zich niet meer permitteren om overtollig personeel vast te houden en de economie zal nauwelijks groeien. De werkloosheid zal in 2014 doorgroeien tot veel meer dan 700.000, dat is 9,25% van de beroepsbevolking. Hierdoor neemt de druk op bijstandsbudgetten toe en nemen de mogelijkheden voor uitkeringsgerechtigden om te re-integreren af.

Werkgelegenheid na een periode van sterke groei de laatste jaren afgenomen

Sinds 1996 steeg het aantal banen in 's-Hertogenbosch van circa 80.000 tot circa 100.000 in 2008. De laatste jaren is het aantal echter afgenomen naar 96.000. In zes sectoren is sprake van een (lichte) toename, vooral in de informatie en communicatie (350) en overige dienstverlening (290). De sterkste afname is te zien in de sectoren industrie (-570), openbaar bestuur en overheid (-230) en horeca (-180).

Werkloosheid toegenomen

De werkloosheid daalde in 's-Hertogenbosch in de periode 2007 tot 2011. Sinds 2011 is echter sprake van een stijging. Begin 2013 daalde het percentage van 8,4 naar 7,1 (juni 2013). Het is gezien de ongunstige verachtingen evenwel te vroeg om te concluderen dat de 'weg omhoog' weer is ingeslagen. Landelijk is nog altijd sprake van een stijging van de werkloosheid van 7,7% in januari jl. naar 8,1% in juni (volgens UWV-cijfers). De Bossche jeugdwerkloosheid (15-24 jarigen) is sinds 2008 opgelopen van 1,5% naar 3,3% in 2013. Dit is in lijn met de landelijke ontwikkeling.

Het concurrentievermogen van de Bossche economie

Door de economische crisis staat de sterke werkgelegenheidsfunctie van de stad onder druk. Het aantal arbeidsplaatsen loopt al enige jaren terug en de werkloosheid stijgt sinds 2011 weer met alle negatieve gevolgen van dien. De leegstand van kantoren, bedrijfspanden en winkels neemt toe en de situatie op de woningmarkt blijft zorgelijk. Ontwikkelingen stagneren als gevolg van een gebrek aan risicodragend vermogen bij beleggers, investeringsmaatschappijen, corporaties en eigenaren. Bovendien is er grote terughoudendheid in financiering door banken aan bedrijven en burgers. Een daaruit voortvloeiende trend zijn alternatieve financieringsvormen en -bronnen, zoals crowdsourcing, coöperatieve burgerbanken, etc.

Het versterken van het concurrentievermogen van de Bossche economie heeft daarom permanent aandacht nodig. Kennis en innovatie worden steeds bepalender voor een succesvolle economische ontwikkeling. In dit ontwikkelthema komen vragen aan de orde die te maken hebben met de wijze waarop de concurrentiepositie van 's-Hertogenbosch en regio gestimuleerd kan worden door versterking van enerzijds economische condities als inzetten op een beperkt aantal speerpunten (zoals agro & food), investeringen in Research & Development, innovatie en ondernemerschap en anderzijds ruimtelijke en infrastructurele voorwaarden, zoals een (regionale) strategie voor een voldoende en ook gedifferentieerd aanbod van bedrijvenlocaties met aandacht voor herstructurering, werklandschappen, innovatieve vestigingsmilieus en een goede bereikbaarheid via de weg, spoor en water.

Mismatch op de arbeidsmarkt

Op de langere termijn dreigt een 'mismatch' op de arbeidsmarkt te ontstaan, zowel in kwantitatief als in kwalitatief opzicht. Met de sterke werkgelegenheidsfunctie van de stad en de mogelijke groei daarin na de crisis, de al relatief hoge arbeidsparticipatie en de toenemende uittreding uit het arbeidsproces van de omvangrijke na-oorlogse

geboortecohorten komt het aanbod van voldoende arbeidskrachten onder druk. De functie van centrumstad als banenmotor leidt er toe dat de regionale beroepsbevolking vaak in 's-Hertogenbosch werkt. De aanhoudende inkomende pendel stelt zware eisen aan de bereikbaarheid van de stad. Daarnaast zullen mensen met onvoldoende (start)kwalificaties, gelet op de alsmat hogere te stellen eisen om mee te kunnen met de internationale concurrentie, steeds grotere problemen krijgen op de arbeidsmarkt. Het risico van uitval, vaak gepaard gaande met sociale en financiële moeilijkheden, ligt dan op de loer.

Toenemende tweedeling op de arbeidsmarkt en daling van beroepsbevolking

De werkende bevolking bestaat uit mensen met een vast arbeidscontract en flexwerkers. De groep flexwerkers is in Nederland erg groot en neemt in omvang toe. Flexwerkers hebben weinig zekerheden, bezetten vaak banen van lage kwaliteit en worden niet of nauwelijks geschoold. Daardoor neemt bij deze groep de afstand toe tot mensen die over meer kwalificaties beschikken om succesvol te zijn op de arbeidsmarkt. Het risico bestaat dat steeds meer mensen ook bij economisch herstel moeilijk aan de slag komen vanwege gebrek aan vaardigheden, ervaring en opleiding.

De groei van de beroepsbevolking komt tot stilstand. De leeftijdsgroep van 20 tot 65 jaar daalt de komende dertig jaar met 0,8 miljoen mensen. Dit heeft negatieve gevolgen voor de economische groei, de concurrentiepositie van gemeenten en het aantal onvervulbare vacatures. Scholing, een leven lang leren en een actief arbeidsmarktbeleid zijn nodig om deze gevolgen te beperken.

Potentiële beroepsbevolking in 's-Hertogenbosch blijft gelijk

In de regio Noordoost-Brabant zal naar verwachting de potentiële beroepsbevolking met zo'n 7% afnemen. 's-Hertogenbosch is de enige gemeente in de regio waar de potentiële beroepsbevolking in 2030 ongeveer dezelfde omvang zal hebben als in 2013.

Groei werkgelegenheid in de zorg, afname bij de overheid

De werkgelegenheid in de zorgsector zal naar verwachting groeien. De afgelopen tien jaar nam het aantal banen in de zorg met 250.000 voltijdsbanen toe. Ondanks de bezuinigingen zal de werkgelegenheid in deze sector op de langere termijn blijven groeien.

Ook in de exportindustrie, groothandel en – met enige vertraging – zakelijke dienstverlening is groei te verwachten. Er zijn relatief gunstige vooruitzichten voor bedrijven die inspelen op duurzaamheid, gezondheid, recreatie, zorg en welzijn. De vooruitzichten voor detailhandel, overheid, bank- en verzekeringswezen zijn ongunstig.

In de regio Noordoost-Brabant doen de grootste (kwantitatieve) tekorten zich voor in de metaal-, machine- en elektrotechnische industrie. Ook in de procestechnologie en ICT worden tekorten verwacht. Daarnaast zorgen complexer wordende productieprocessen voor kwalitatieve tekorten: er zijn te weinig medewerkers die over noodzakelijke opleiding en ervaring beschikken. Er vertrekt een grote groep oudere, ervaren medewerkers, terwijl er door jongeren te weinig voor technische richtingen/beroepen/opleidingen wordt gekozen.

In 2012 is voor Noordoost-Brabant een regiovisie en -analyse ontwikkeld om succesvolle doorlopende vmbo-mbo onderwijsroutes te realiseren. Ze bieden het onderwijs en bedrijfsleven kansen om samen te werken met technische opleidingen.

Toekomstige vraag en aanbod bedrijventerreinen en kantorenparken

De behoefteprognoses gaan uit van een lagere groei van de beroepsbevolking en minder ruimtebehoefte. Mede door de economische crisis is het aanbod en de leegstand van kantoor- en bedrijfspanden sterk toegenomen. De vraag naar bedrijfsruimte en kantoorruimte stagneert. Een ander type bedrijventerrein en gebouwen wordt gevraagd, namelijk gemengde economische zones naast de traditionele terreinen. Een meer vraaggerichte benadering is nodig om de werkterreinen en nieuwbouw aan de eisen van het bedrijfsleven te laten voldoen. Deze omstandigheden vergen meer aandacht voor herstructurering en transformatie. Tegelijkertijd blijft er behoefte aan nieuwe terreinen en bedrijfspanden. Voor een deel is dit noodzakelijk vanwege de transformatie van bedrijventerreinen, waarbij bedrijven moeten worden uitgeplaatst. Ook zijn er bedrijven die door hun groei in woongebieden niet zijn te handhaven. Veel bedrijfspanden en kantoorgebouwen voldoen niet meer aan de eisen van deze tijd. Zij moeten ingrijpend worden gerenoveerd en aangepast. Soms is sloop de beste optie. Een inhaalslag is nodig om de kantoren en bedrijventerreinenmarkt weer goed te laten functioneren. Het is daarbij van belang om adequaat in te spelen op de dynamiek in de economie. Dit betekent bij stagnatie de zaak los trekken en waar mogelijk kansen benutten. Er zijn steeds weer bedrijven die het zelfs in tijden van economische crisis goed doen. Deze bedrijven moeten de ruimte krijgen.

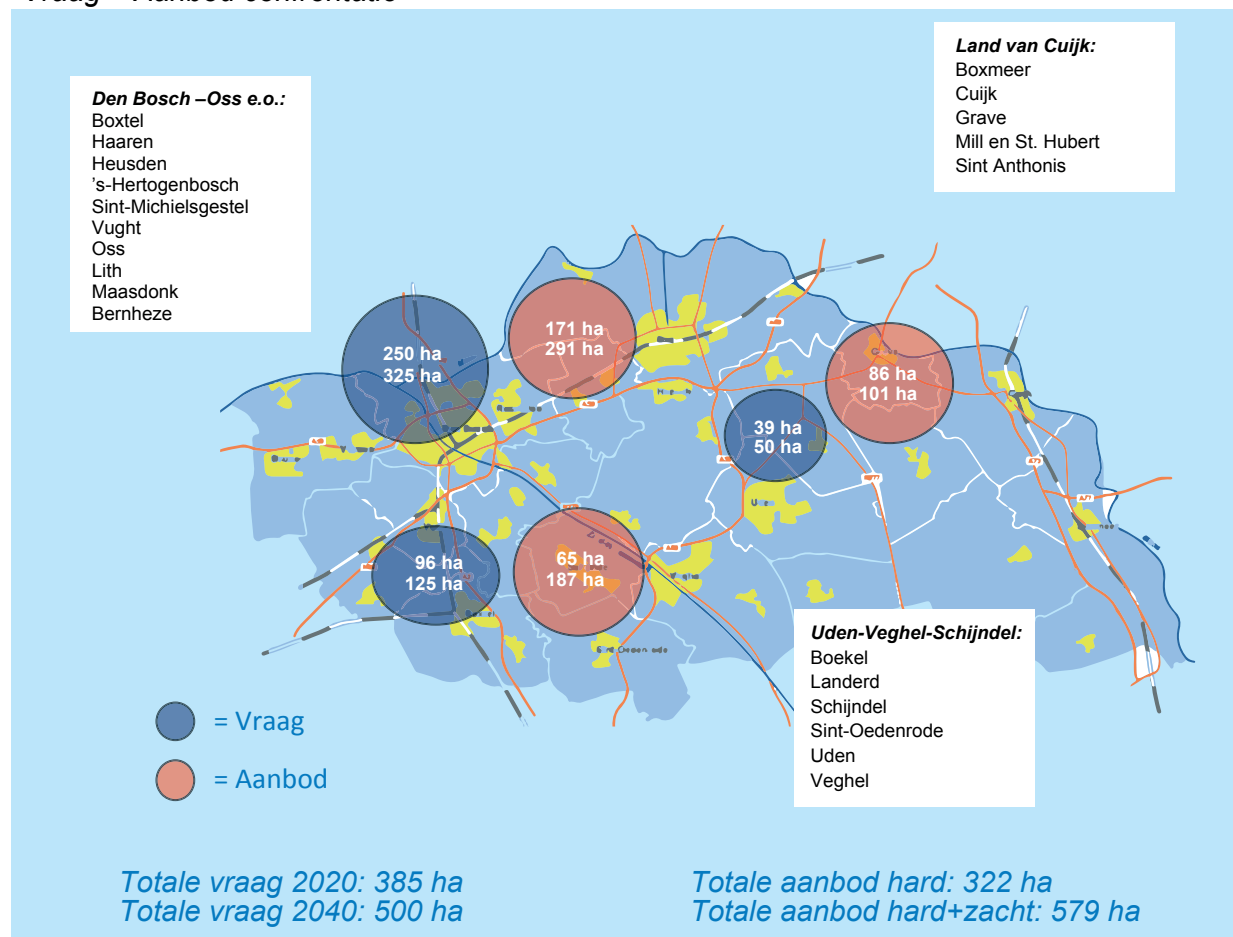
De vraag en het aanbod van bedrijventerreinen en kantorenparken in 's-Hertogenbosch en de regio Noordoost-Brabant is tot 2020 in beeld gebracht, met een doorkijk naar 2040. Hieruit blijkt dat er niet voldoende terrein wordt ontwikkeld om de vraag te accommoderen. Daarom moet ook de komende jaren sterk ingezet worden op herstructurering. Hiermee kan 5 tot 10% ruimte worden gewonnen. Het tekort aan terrein in de regio Noordoost-Brabant kan op deze wijze worden teruggebracht. Op de korte en langere termijn blijft er een tekort aan aanbod in 's-Hertogenbosch en omgeving.

Op dit moment zijn er niet genoeg hoogwaardige terreinen, bestemd voor de financiële en zakelijke diensten en voor de topsectoren in de agrofood. Ook bestaat een tekort aan functionele, meer traditionele bedrijventerreinen waar ook zware knelpuntbedrijven (categorie 4/5) gevestigd kunnen worden. De confrontatie tussen vraag en aanbod (harde en zachte plannen) voor het moderne, gemengde segment (grote kavels, multimodaal) is redelijk in evenwicht.

Daarnaast is er, zeker op korte termijn, behoefte aan basale, 'sobere' (delen van) bedrijventerreinen voor bedrijven die behoefte hebben aan goedkope huisvesting. Kwalitatief is het aanbod goed verdeeld over de regio. Zo is het gunstig dat de hoogwaardige geplande locaties in 's-Hertogenbosch liggen. Hier is immers de meeste vraag naar hoogwaardig terrein. Ook de trend van clustering en schaalvergroting zet zich voort. Voorbeelden hiervan zijn de concentratie van logistieke bedrijven op de Rietvelden, de Onderwijsboulevard en het nieuwe Jeroen Bosch Ziekenhuis in het food&health bedrijventerrein Willemsspoort.

Verduurzaming van de werklocaties is een belangrijke ontwikkeling, vooral door in te zetten op een duurzame inrichting van de locaties, de (verdere) ontwikkeling van energieneutrale werklocaties (gebruik van zonne-energie, restwarmte, bodemenergie, biomassa en wind), intensief ruimtegebruik en vervoersmanagement.

Vraag – Aanbod confrontatie

Bron: Buck Consultants International 2011

Ontwikkelingen detailhandel

Binnensteden gaan in toenemende mate de concurrentie met elkaar aan om de gunst van de consument. Verblijfskwaliteit, sfeer, bereikbaarheid en variatie van aanbod en functies spelen hier een grote rol in.

Ongeveer 9% van de panden in de Binnenstad van 's-Hertogenbosch stond leeg of werd verbouwd in 2012. De totale leegstand is lager dan het gemiddelde van de top-10 steden in Nederland.

Uit onderzoek blijkt dat het aantal bezoekers aan de Binnenstad van 's-Hertogenbosch de afgelopen jaren is gedaald met 9%. Ook landelijk gezien daalt het aantal bezoekers van binnensteden. In 's-Hertogenbosch wordt die versterkt door de sluiting van het Grootziekenhuis en, in mindere mate, door de tijdelijke sluiting van het Noord-Brabants Museum. De heropening van het nieuwe Museumkwartier geeft naar verwachting een nieuwe impuls aan het stadsbezoek.

Minder bezoekers leidt logischerwijs tot minder omzet voor ondernemers. Toch is de winkelomzet in de Binnenstad, in vergelijking met andere grote steden, erg hoog. Het grootste deel van de bezoekers komt naar 's-Hertogenbosch voor het zogenoemde funshoppen. Ten opzichte van 2010 nam dit aandeel iets toe. Bezoekers maken ook graag gebruik van de horeca.

Het Bossche winkellandschap en ook de winkelstraten in de Binnenstad zullen ingrijpend veranderen. Consumenten maken steeds meer gebruik van internet. Fysiek winkelen is geen noodzaak meer. Winkels zullen alleen overleven als ze meer weten te bieden dan internetwinkels. Een uitgekende combinatie van 'bricks' en 'clicks' wordt steeds belangrijker, onderscheidend met het beste van beide werelden. Fysiek winkelen wordt meer en meer een beleving, gericht op het prikkelen van zintuigen, op het gevoel, op sociale interactie. Daarbij hoort een perfecte service, bereikbaarheid, parkeervoorzieningen, kinderopvang en goede verzorging van de inwendige mens. Vragen die nadrukkelijk aan de orde komen, zijn: Op welke wijze beïnvloeden huidige trends en te verwachten ontwikkelingen de vraag-aanbodverhouding op de lokale en regionale 'detailhandelsmarkt'? In welke mate is er sprake van overprogrammering in detailhandelsvastgoed en deels hiermee samenhangend van een (toenemende) leegstandsproblematiek?

Ondernemerschap belangrijk

Door de recessie is het belangrijker dan voorheen ondernemerschap te bevorderen. Zeker omdat het aantal startende ondernemers afneemt en bedrijfsopvolging een groter probleem wordt. Daar komt nog eens bij dat bepaalde sectoren sowieso krimpen en de bevolking groeit in sommige steden en regio's stagneert en zelfs afneemt. Ondernemerschap is, net als onderwijs, innovatie en investeringen, van belang om de economie te stimuleren en mensen aan het werk te houden.

's-Hertogenbosch heeft potentie

's-Hertogenbosch heeft alles in huis om tot de beste binnensteden van Nederland te blijven behoren en wordt als dienstestad steeds sterker. De sectoren 'advies en onderzoek', 'financiële instellingen' en 'ICT' groeien. Opvallend is dat ook de groot- en detailhandel de afgelopen jaren groeide. Het is met 21% van de werkgelegenheid de grootste sector. De afgelopen jaren vertoonde de werkgelegenheid in de meeste speerpuntsectoren een stijgende lijn. Hiertoe behoren ICT, zakelijke dienstverlening, toerisme en logistiek. Ondernemers in 's-Hertogenbosch waarderen het gemeentelijk ondernemingsklimaat met een 7,0. 's-Hertogenbosch is hiermee één van de vier steden met zo'n hoog rapportcijfer.

De vraag naar commerciële ruimten daalt, zowel voor kantoren, bedrijfsruimten en winkels. Hierdoor zal de behoefte aan nieuwbouw op bedrijventerreinen en kantorenparken ook afnemen. Andere (nieuwe) vestigingseisen worden belangrijk, zoals bereikbaarheid en voorzieningen als glasvezel. Steeds meer kleinschalige bedrijven (1-10 werkzame personen) vestigen zich op bedrijfsterreinen. Die bedrijven hebben andere eisen ten aanzien van locatie, vastgoed, huurtermijnen en -prijzen.

's-Hertogenbosch kent een aantal kwalitatief goede kantoorlocaties met relatief weinig leegstand, zoals het Paleiskwartier en Pettelaarpark. Zij voldoen dan ook aan de eisen van de markt; goede bereikbaarheid, duurzame gebouwen en een hoogwaardige uitstraling. De stad blijft een grote aantrekkingskracht uitoefenen op hoogwaardige kantoorgebruikers in met name de financiële dienstverlening, ICT en advies. Dit zijn ook sectoren die de afgelopen jaren zijn gegroeid in de stad.

Het aanbod van bestaande kantoorruimte nam het afgelopen jaar sterk toe van 120.000 m² tot meer dan 160.000 m² bruto vloeroppervlak. De totale voorraad aan kantoorlocaties bedraagt 1.130.470 m². Medio 2012 is de feitelijke leegstand 10,4%, dit is lager dan gemiddeld in Nederland (14,1%).

De belangstelling voor nieuwbouwlocaties nam in 's-Hertogenbosch af. Mondjesmaat is er nog belangstelling voor relatief kleinschalige hoogwaardige bedrijventerreinen, zoals Empel-Zuid en Treurenburg. Sinds 2012 worden grootschalige kavels die nog beschikbaar zijn op De Rietvelden actief onder de aandacht gebracht. De locaties zijn vooral interessant voor bedrijven in de logistiek.

Toerisme en recreatie

Op toeristisch-recreatief gebied is een aantal belangrijke trends te signaleren die ook voor onze stad van belang zijn. De belangrijkste zijn:

- Nederlanders gaan vaker en korter op vakantie: de uitstapjes in eigen land nemen toe.
- De eisen rond vakanties nemen toe: de fun- en belevingsfactor worden belangrijker.
- Doelgroepen worden steeds specifieker: zoveel leeftijden, zoveel wensen.
- Combinatiebezoeken zijn de trend (stad, strand, pret, park, rust, ruimte).
- Duurzaamheid ontwikkelt zich van 'pre' tot 'must'.
- Er is sprake van een toenemende belangstelling voor cultuurhistorie, vooral bij ouderen.

Voorals op de kortere en middellange termijn is er nog een grote verzilveringspotentie bij de "grijze golf" voor bezoek aan (de Binnenstad van) 's-Hertogenbosch.

7. Zorgen voor elkaar en jezelf

Bossche trends en ontwikkelingen in het sociale domein samengevat

- 's-Hertogenbosch verandert de komende jaren – mede vanwege de aanstaande decentralisaties binnen het sociale domein – naar een ‘participatiestad’ waarin meer een beroep wordt gedaan op de zelfredzaamheid van inwoners en instellingen. De verwachtingen en gestelde eisen nemen toe. Een belangrijk aandachtspunt binnen deze transformatie vormen de inwoners met complexe problemen en die niet op een sociaal netwerk kunnen terugvallen. Hiervoor is een vangnet noodzakelijk.
- Op dit moment doen vier op de tien Bosschenaren vrijwilligerswerk, dit is een lichte toename ten opzichte van 2010. Mantelzorg wordt gegeven door één op de vijf inwoners. Van de mantelzorgers geeft ongeveer 20% intensieve zorg.
- Ouderen blijven steeds langer zelfstandig wonen; het aantal plaatsen in instellingen neemt af maar ouderen blijven ook vaker liever op zichzelf wonen. De aanpassing van bestaande woningen voor zorg is dan ook een belangrijke opgave, alsmede een daarbij passend voorzieningenniveau.
- De AWBZ en Jeugdzorg worden met een flinke korting op het budget gedecentraliseerd. De kosten vallen naar verwachting echter hoger uit dan de beschikbare middelen.
- Sportverenigingen zijn op dit moment nog vitaal, maar komen meer onder financiële druk te staan. Er wordt een groter beroep op ze gedaan bij het oplossen van maatschappelijke problemen. Sporters kiezen er echter steeds vaker voor om sportactiviteiten individueel of in kleinschalig verband te beoefenen. Zij zijn steeds minder bereid zich aan een sportvereniging te verbinden.

Transformatie naar een ‘participatiestad’

Meer dan in de afgelopen decennia wordt de komende jaren een beroep gedaan op de zelfredzaamheid van burgers. Gemeenten krijgen meer taken van Rijk en provincie op het gebied van zorg en maken tegelijkertijd burgers in toenemende mate zelf verantwoordelijk. De verzorgingsstaat verschuift naar een participatiestad, heet dat in het jargon van gemeenten.

Er is nog veel onzekerheid over het beleid op dit gebied. Financiële kaders liggen nog niet vast, beperkingen en mogelijkheden moeten nog omschreven worden. Ook is nog niet duidelijk wat het effect zal zijn op de meest kwetsbare groepen en hoe groot deze groep wordt, mede door deze nieuwe aanpak.

Culturele klimaat

De afgelopen tien jaar is het gelukt om het culturele klimaat van 's-Hertogenbosch een flinke impuls te geven. Het is voor de stad van belang die gewonnen culturele vitaliteit te behouden. Het culturele klimaat van een stad blijkt namelijk steeds meer een voorwaarde voor succesvol stedelijk functioneren, zowel voor het woonklimaat als ook voor economische ontwikkeling. Er is een grote concurrentie tussen steden. De uitgangspositie van 's-Hertogenbosch is echter sterk. De breedte, de kwaliteit en de diversiteit van het aanbod zijn daarin belangrijk, evenals de combinatie oud-nieuw. In de vergelijkingen heeft de stad een sterke positie in podiumkunsten, evenementen en cultuurparticipatie.

Recentelijk is het Museumkwartier een belangrijke toevoeging.

De financiering van de culturele infrastructuur is onder druk gekomen. Dat geeft risico's voor de diversiteit en kwaliteit en daarmee voor het onderscheidend vermogen van de stad. Het Nationaal Evenement Jheronimus Bosch 500 zal een belangrijke bijdrage leveren. Daarnaast is aandacht voor de (ook meer kleinschalige) evenementen en voorzieningen van belang om een veelzijdig aanbod te behouden.

De bezuinigingen vragen van onze culturele organisaties dat zij hun exploitatie aanpassen terwijl ze ook voortdurend moeten inzetten op vernieuwing van hun aanbod en de relaties met afnemers. Daarbij is ook de economische crisis merkbaar. In directe en indirecte zin worden ook de landelijke bezuinigingen voelbaar in onze stad. Landelijk en/of provinciaal gesubsidieerde organisaties in onze stad krijgen direct te maken krijgt met minder of geen subsidie.

Sociaal DNA

De in 2012 vastgestelde beleidsvisie 'De sociale kracht van de stad' vormt het uitgangspunt voor nieuwe ontwikkelingen binnen het sociale domein. 'De nieuwe aanpak' (DNA) is daar de uitwerking van. In 's-Hertogenbosch wordt gewerkt aan nieuwe vormen van betrokkenheid, samenleven en diensten. Betrokken partijen zijn bewoners, organisaties, bedrijven en financiers binnen het sociale domein.

Sociaal DNA gaat over de kwaliteit van de stad in brede zin. Decentralisaties zijn er in feite op alle gebieden, ook in de cultuursector trekt de centrale overheid zich sterk terug en moeten we de kracht van de stad herontdekken. En laten we niet vergeten dat onze accommodaties de 'hardware' zijn van sociale, educatieve en culturele activiteiten. Ook hierbij is de vraag hoe de gemeente daarin haar rol ontwikkelt. DNA gaat dus niet (alleen) over problemen, maar zeker ook om het bieden van de basisvoorzieningen waardoor mensen zich kunnen ontplooiën, elkaar ontmoeten en helpen. Denk aan voorzieningen als: gebouwen, sportclubs, bibliotheken en amateurverenigingen, opleidings- en onderwijsmogelijkheden.

De toenemende verantwoordelijkheid bij de burger strekt zich ook uit tot de eigen gezondheid (discussie over relatie leefstijl en ziektekostenpremie). De rol van de overheid is om samen met onderwijs, maatschappelijk werk, sportverenigingen, gezondheidsorganisaties een gezonde leefstijl te stimuleren en daarvoor de randvoorwaarden te scheppen. Sport en bewegen is daarbij een belangrijk instrument. Deze omslag is niet in een paar jaar gemaakt maar vergt een lange adem. De operationalisering hiervan is geen sinecure en een opdracht voor de komende vijf tot tien jaar en zal gaande- en vooral werkende weg vorm moeten krijgen. Door doen, experimenteren en zonder vooraf gemaakte blauwdruk.

Nieuwe vormen van zorg en lokaal maatwerk

Rijk en provincies dragen taken over aan gemeenten. De bedoeling is dat gemeenten beter in staat zijn burgers lokaal maatwerk te bieden. Die burgers kunnen terugvallen op de gemeente voor zorg, begeleiding en ondersteuning die zij niet zelf kunnen regelen. Het gaat daarbij onder meer om Jeugdzorg, begeleiding in het kader van de AWBZ en de Wmo. De Participatiewet maakt de gemeente ook verantwoordelijk voor de WWB-ers, Wajongers en WSW-ers. Tot slot vallen ook inwoners met een 'indicatie zorgzwaartepakket 1 tot en met 3' onder de zorg van de gemeente. Deze groep komt niet meer in aanmerking voor intramurale zorg.

Ouderen blijven steeds langer zelfstandig wonen. Enerzijds omdat het aantal plaatsen in instellingen kleiner wordt en anderzijds omdat veel ouderen het liefst (met ondersteuning) zelfstandig willen blijven wonen. In 1997 woonde nog 17% van de Bossche 75-plussers in een instelling, terwijl dat in 2013 nog maar iets meer dan 6% is. En deze ontwikkeling gaat verder. Ook in de toekomst zal ouderdom met gebreken komen. Om zelfstandig te kunnen blijven wonen, moet voldoende ondersteuning in de wijk, buurt en woning geboden kunnen worden, maar moet de woning ook geschikt zijn om die zorg te kunnen leveren. Tegen de groei van het aantal ouderen en de vraag naar zorgtoegankelijke woningen is niet op te bouwen. Daarom wordt een grote opgave om de bestaande woningen aan te passen. Dit is een opgave in de huursector maar eveneens voor de particuliere woningbezitters. Een toenemende groep oudere eigenaar-bewoners komt voor de vraag te staan of hun woning wel 'zorgproof' is.

De transformatie in het werkveld van zorg en welzijn heeft ook gevolgen voor de arbeidsmarkt. Op langere termijn dreigt door de vergrijzing een krappe arbeidsmarkt in deze sector. Echter op de korte tot middellange termijn daalt het aantal banen in Noordoost-Brabant als gevolg van de kabinetsmaatregelen met ruim 9% en zal door extramuralisering ook werk verplaatst worden. In dat licht is specifiek mobiliteitsbeleid gewenst. (bron: Transvorm, arbeidsmarkt in kaart regio NOB, december 2012)

In grote lijnen zijn de doelen van het nieuwe beleid en het tijdspad duidelijk. Onduidelijk is nog wat de concrete uitwerking en de gevolgen voor sommige doelgroepen zijn en wat één en ander financieel betekent.

's-Hertogenbosch onderzoekt hoe de Jeugdwet en Wmo zoveel mogelijk vanuit dezelfde principes en constructies georganiseerd kunnen worden. Onderwerpen hierbij zijn onder meer een sterke sociale basisstructuur, toegang tot dienstverlening (wijkteams en dergelijke) en generalistisch werken: één plan en één sociaal werker voor één gezin. Regionaal (Noordoost Brabant) en subregionaal (De Meierij) wordt gekeken of samenwerking mogelijk is om de uitvoering te versterken. De kosten voor AWBZ en Jeugdzorg vormen hierbij een knelpunt: de kosten zijn naar verwachting hoger dan de budgetten die het Rijk ter beschikking stelt.

De vergoedingen van het Rijk houden vooral verband met de verwachte effecten van demografische ontwikkelingen. Dat is een probleem, aangezien een belangrijk deel van de kostenstijging op het gebied van AWBZ en jeugdzorg niets van doen heeft met die ontwikkelingen. Ook lastig: er is nog weinig bekend over hoe diverse doelgroepen zich verhouden tot uitkeringen en regelingen. En dan is er nog de afname van de capaciteit van verzorgings- en verpleegtehuizen. Die afname bedraagt 50.000 tot 80.000 plaatsen. De mensen die daardoor thuis blijven, kloppen in belangrijke mate aan bij de AWBZ. Die groep groeit daardoor met ongeveer 175.000 personen. De Participatiewet heeft betrekking op nog

eens 600.000 mensen, waarvan een deel ook gebruik maakt van de Wmo (800.000 personen).

Hoog tempo

Er is haast met de omslag van verzorgingsstaat naar participatiestad. Die haast wordt gemaakt door het Rijk, dat snel bezuinigingen door wil voeren. Van burgers wordt verwacht dat zij meer actief worden in de samenleving en zelf meer gaan betalen voor zorg, ondersteuning, opvang en begeleiding. Een deel van de bevolking kan dit prima en heeft deze stap al gezet. Er dreigt echter een nieuwe vorm van ongelijkheid: mensen en initiatieven zijn vooral gericht op het eigen netwerk. Burgers die zo'n netwerk niet of onvoldoende hebben, dreigen buiten de boot te vallen. Het is aan gemeenten om hiervoor een vangnet te creëren.

Het merendeel van de inwoners van 's-Hertogenbosch kan voor hulp en ondersteuning terecht bij mensen uit hun sociaal netwerk. Zij krijgen vooral hulp van familie en vrienden. Het gaat hierbij om hulp bij huishoudelijke taken, een luisterend oor en hulp bij de administratie. Een derde van de inwoners kan voor hulp en ondersteuning niet terecht binnen hun sociaal netwerk. De meesten van hen hebben naar eigen zeggen deze hulp of ondersteuning niet nodig. 2% heeft dat wel nodig.

Vinger aan de pols

Het is moeilijk balanceren tussen de mogelijkheden van vrijwilligers en mantelzorgers en wat van hen gevraagd wordt. Steeds meer intensieve taken van professionals worden gedelegeerd naar informele (vrijwillige) zorg. Burgers hebben echter behoefte aan flexibiliteit en moeten zorgtaken combineren met werk, gezin en sociaal leven. Werkgevers zijn hier doorgaans niet op ingesteld.

Vier van de tien inwoners van 's-Hertogenbosch doet vrijwilligerswerk. Ten opzichte van 2010 is dat een lichte stijging. 16% overweegt vrijwilligerswerk te gaan doen. Mantelzorg wordt gegeven door één op de vijf inwoners van 's-Hertogenbosch. Ongeveer 20% van de mantelzorgers geeft intensieve zorg. Die groep is daar dan minstens acht uur per week mee bezig.

Er zijn grote veranderingen nodig om de omslag in de zorg te maken. Aan de ene kant zal de gemeente huidige taken en verantwoordelijkheden los moeten laten en nieuwe initiatieven voor zelfredzaamheid gaan steunen. Aan de andere kant moet een vinger aan de pols gehouden worden waar het gaat om de behoeftige doelgroep. Door maatwerk zullen verschillen in aangeboden hulp ontstaan: mensen die zelfredzaam zijn en een netwerk hebben om op terug te vallen krijgen minder hulp dan de groep die dat niet heeft. Voor mensen die in complexe problemen raken en niet terug kunnen vallen op een sociaal netwerk moet een duidelijke aanpak en stevige organisatie ontwikkeld worden.

Vooralsnog zorgt de opkomst van burgerkracht voor innovaties en nieuwe kansen, maar dreigt ook een nieuwe ongelijkheid. Initiatieven richten zich sterk op de eigen groep en versterken de onderlinge banden, doch laten zich weinig gelegen aan solidariteit in de rest van de samenleving. Burgers zonder groot netwerk en weinig financiële draagkracht dreigen buiten de boot te vallen en in plaats van meer zelfredzaam, juist afhankelijk te worden van de willekeur van familie, vrienden en burens.

Voor veel burgers zijn 'eigen kracht', 'eigen voorkeuren', 'eigen betalingen' en 'eigen regie' mogelijk. Het risico is om dit ideaalbeeld ook te projecteren op mensen waarvan je zeker weet dat zij die eigen kracht niet hebben. Met zelforganisatie, eigen kracht en eigen regie kun je de sociale problemen niet oplossen van de mensen wier capaciteit tot zelforganisatie

juist zwak is. Dat wil niet zeggen dat niet op zoek kan worden gegaan naar de talenten van deze groep. Maar de verantwoordelijkheid voor deze doelgroep kan de overheid niet loslaten. Alle aandacht blijft geboden voor multiprobleemgezinnen, daklozen en verloederden die zichzelf onvoldoende of niet kunnen helpen. Voor de mensen die in complexe problemen raken, is een sluitende aanpak en robuuste organisatie noodzakelijk. Zonder passend beleid wordt deze groep in haar onkunde en onmogelijkheid bevestigd en worden problemen verdiept. Dit heeft als gevolg dat tegenstellingen (verder) verscherpen en maatschappelijke kosten toenemen.

Arbeidsmarkt en onderwijs

Op dit moment laat de arbeidsmarkt in Noordoost-Brabant als gevolg van de economische crisis in een groot aantal beroepsgroepen overschotten zien, terwijl in een aantal sectoren sprake is van krapte en moeilijk vervulbare functies. Bij economisch herstel kan het overschot na verloop van tijd veranderen in een tekort en zou de krapte in bepaalde sectoren snel kunnen toenemen. Het is daarom van belang tijdig te anticiperen op de vergrijzing van de beroepsbevolking en de daarmee samenhangende, stijgende vervangingsvraag. Een krappere wordende arbeidsmarkt is een reële bedreiging voor werkgevers, maar biedt kansen voor werkzoekenden. Ideaal zou zijn wanneer zowel de krapte als het aantal werkzoekenden wordt verminderd. Dit vergt een gezamenlijke inspanning van partijen op de regionale arbeidsmarkt in Noordoost-Brabant. Daarbij moet ook het (hoger en middelbaar) onderwijs een rol spelen. Vraag van de arbeidsmarkt en onderwijs sluiten nu nog in onvoldoende mate op elkaar aan. Bij toenemende krapte is bij werkgevers meer nadruk nodig op strategisch HRM-beleid; eigen verantwoordelijkheid werkgevers, talentmanagement, internationale arbeidsmarkt (kenniswerkers), binden en boeien en interne scholing en een leven lang leren.

Werknemers werken steeds korter bij één werkgever. Dit betekent dat er meer nadruk moet komen op werkzekerheid in plaats van baan zekerheid. Daarom is er meer aandacht nodig voor mobiliteit, begeleiding van werk naar werk, scholing, een leven lang leren, persoonlijke ontwikkeling en meer kennis en vaardigheden van de werknemer op het persoonlijke HRM vlak.

Voor specifiek de agrofood sector, één van de economische steunpilaren van stad en regio, is op dit moment al sprake van een mismatch tussen vraag van bedrijven en instellingen enerzijds en het aanbod aan arbeidskrachten anderzijds. Dit terwijl voor de komende decennia belangrijke groeikansen voor deze sector worden verwacht. Er zijn grote uitdagingen als gevolg van onder meer de wereldwijde bevolkingsgroei en veranderingen in voedingspatronen. Om de groeikansen ook te benutten, moeten innovatieve en duurzame productiemethoden worden ontwikkeld. Hiervoor is arbeidskapitaal nodig op diverse onderwijsniveaus dat op dit moment in onvoldoende mate beschikbaar is. Het is daarom de ambitie van de regio een einde te maken aan deze arbeidskrapte met een op de (toekomstige) behoefte van de bedrijven gericht arbeidsmarktbeleid uit te voeren. Op dit moment worden hiervoor specifieke acties uitgewerkt.

In de nabije toekomst zal (economische) concurrentie tussen regio's steeds scherper worden. Opleiden, binden en blijven boeien van talent aan de regio wordt dan nog belangrijker. Dit gaat in sterke mate spelen voor de regio Noordoost-Brabant en begint met het beter kunnen vasthouden van studenten na hun opleiding aan 's-Hertogenbosch en de regio.

Veranderende sportomgeving

Meerdere trends hebben invloed op het sportbeleid en de rol van de gemeente daarbij: vergrijzing, terugloop in het aantal vrijwilligers, exploitaties die onder druk staan en de inzet van sport als middel om bijvoorbeeld overgewicht te bestrijden en als sociaal bindmiddel/netwerkgenerator in de wijken.

Het sport- en bewegingsaanbod moet steeds meer concurreren met een groter wordend assortiment aan vrije tijdsopties. Waarbij beleving steeds belangrijker wordt evenals het optimaal besteden van de (schaarse) vrije tijd. Andere manieren van sporten en bewegen zijn in opkomst waar zowel de gemeente als andere aanbieders van sport en bewegen de gevolgen van merken, in positieve en/of negatieve zin. Sporters gaan zich steeds meer opstellen als veeleisende, kwaliteitsbewuste consument en minder als verenigingslid of -vrijwilliger. Verenigingen merken dat individueel sporten toeneemt en mensen minder verplichtingen aan willen gaan in een vereniging.

Sporters kiezen er vaker voor om sportactiviteiten individueel of in kleinschalig verband te beoefenen. Dit past in het beeld van een (in toenemende mate) individualistische maatschappij waarbij tevens maximale flexibiliteit wordt verlangd. Burgers willen steeds minder sporten op voorgeschreven momenten op vaste locaties, zoals bij traditionele sportverenigingen vaak aan de orde is. Deze wens tot ongebondenheid heeft tot gevolg dat onze inwoners meer en meer op andere en wisselende plekken gaan sporten, op door hen gewenste tijdstippen. Sporten gebeurt dan ook steeds vaker in de openbare ruimte - hardlopen/joggen, fietsen/wielrennen en wandelen zijn hierin prominent vertegenwoordigd - en bij commerciële aanbieders.

Er wordt een omschakeling gemaakt van de noodzaak om meer te sporten naar meer 'bewegen'. Het traditionele sporten wordt ingebed in het streven naar een gezonder leven. Sport en bewegen gaan een steeds belangrijkere rol spelen in de ontlasting van stress - een groot gezondheidsprobleem van de toekomst -; "even je hoofd leeg maken". Tegelijkertijd komt stress in de sport steeds vaker tot ontlasting via verbale en verregaande fysieke agressie.

In 's-Hertogenbosch is een groot deel van de verenigingen nog vitaal, hoewel de financiële positie steeds meer onder druk komt te staan. Zij vervullen een belangrijke sociaal-maatschappelijke functie in de wijken. Sportverenigingen worden steeds meer aangesproken om maatschappelijke vraagstukken in de wijken mee aan te pakken en een bijdrage te leveren aan de sociale cohesie binnen wijken. Inmiddels wordt een aantal wijk sportnetwerken en sportpunten ontwikkeld in onze gemeente. De rol van onze gemeente verandert steeds meer in de richting van het scheppen van randvoorwaarden in de vorm van sportaccommodaties/-voorzieningen en activiteiten sport- en bewegingsstimulering, het stimuleren van de sociaal-maatschappelijke functie van verenigingen in de wijken, het geven van informatie en advies in de vorm van verenigingsondersteuning en een verbindende rol met het in contact brengen van diverse partijen op het gebied van sport, onderwijs, welzijn en zorg.

8. De nieuwe overheid

Bossche trends en ontwikkelingen in het bestuurlijke domein samengevat

- Door grote veranderingen op het gebied van wonen, werk, zorg, veiligheid en welzijn ontstaat een nieuwe rolverdeling tussen inwoners en gemeente. De betrokkenheid van inwoners, maatschappelijke organisaties en bedrijven bij het maken en uitvoeren van beleid neemt toe. Het Buurt Informatie Netwerk (BIN) vormt hierbij een aansprekend voorbeeld.
- Een toenemend beroep op zelforganisatie maakt grotere gemeentelijke aandacht voor uitsluiting en vermindering van solidariteit noodzakelijk.
- Het aantal woning- en auto-inbraken is afgenomen, net als vernielingen. Gewelddelicten en overlast door jongeren zijn gestabiliseerd. Toch voelen inwoners zich nog vaak onveilig.
- In de regio staan veel beleidsterreinen met elkaar in verband, het belang van regionale samenwerking is evident. De decentralisaties geven aan deze samenwerking een verdere impuls. Een aantal gemeenten in Noordoost-Brabant denkt over bestuurlijke samenwerking, een aantal gaat fuseren. Twee kernen van Maasdonk worden per 1 januari 2015 bij 's-Hertogenbosch gevoegd waarmee het inwonertal met 7.000 toeneemt.

Een nieuwe rolverdeling tussen burger en overheid

De veranderende beperkingen, mogelijkheden en visies op het gebied van wonen, werk, zorg, veiligheid en welzijn vergen een nieuwe rolverdeling tussen burger en overheid. Er is ruimte nodig voor de burger om initiatieven te nemen en te experimenteren. Burgers worden betrokken bij het maken en uitvoeren van nieuw beleid. Het loslaten dwingt de overheid tot het opnieuw definiëren van haar rol. Wat wordt losgelaten, waar wordt ingegrepen?

Burger Informatie Netwerk (BIN) in 's-Hertogenbosch

Het Buurt Informatie Netwerk (BIN) is een recent voorbeeld van een nieuwe rolverdeling tussen burger en overheid. Het is een samenwerkingsverband tussen bewoners, politie en gemeente voor verbetering van de veiligheid en leefbaarheid in wijken. Wijkbewoners helpen politie en gemeente haar werk optimaal te doen. Via BIN wordt informatie op een eenvoudige digitale manier uitgewisseld. Buurtbewoners kunnen lid worden van BIN en zijn daarna op dit netwerk aangesloten. Een BIN-coördinator (bewoner) regelt het berichtenverkeer tussen politie, gemeente en BIN-leden. Alle wijken van de stad hebben een eigen BIN. De verantwoordelijkheid voor het beheer van het systeem is door de

bewoners zelf opgepakt. De verwachting is dat de komende jaren meer van dit soort netwerken ontstaan waarin gemeente, burgers en andere instellingen samenwerken.

De omslag die nodig is op het gebied van zelfredzaamheid en initiatieven van de burger vraagt om ruimte om dit te doen. Ruimte bijvoorbeeld om te experimenteren. Tegelijkertijd mogen die experimenten niet leiden tot vertragingen, want het tempo van de te maken omslag zal hoog liggen. Een kwestie dus van de juiste balans vinden tussen haast maken en vrijelijk proberen. Waarbij het uiteindelijk doel niet uit het oog verloren mag worden.

De overheid heeft daarbij drie rollen. Eén: de klassieke rol van het vaststellen van kaders en spelregels. Twee: het 'New public management': decentralisatie, deregulering, privatisering. En drie: 'New public government': netwerksturing, burgers als gelijkwaardige partners. Vooral 'New public government' vraagt om een ingrijpende cultuuromslag bij gemeenten en burgers.

Zelforganisatie, spelregels en randvoorwaarden

De burger kan taken overnemen, maar doet dat vast anders dan de overheid deed. Zelforganisatie leidt daarnaast tot uitsluiting en vermindering van solidariteit. Het bewaken van publieke belangen blijft dan ook een taak van de overheid.

De spelregels en randvoorwaarden van de overheid concentreren zich op het tegengaan van uitsluiting, het voorkomen van eigenrichting, willekeur en eigenbelang, het garanderen van gelijke kansen en het realiseren van doelmatigheid en effectiviteit. Verder is de inzet gericht op het oplossen van problemen en het behoud van de kwaliteit van voorzieningen en oplossingen.

Wijkgericht werken

Met de invoering van het wijkgericht werken in 's-Hertogenbosch is een belangrijke ontwikkeling op gang gebracht in de manier waarop de burger en de gemeente zich tot elkaar verhouden. Enerzijds heeft de gemeente beter zicht gekregen op wat er leeft en speelt in de wijken, anderzijds heeft de gemeente meer gezicht gekregen voor de burger. De communicatie met burgers heeft nieuwe impulsen gekregen en de samenwerking tussen professionals is verbeterd. In toenemende mate is daarbij het zelforganiserend vermogen van burgers als vertrekpunt genomen en krijgen bewonersinitiatieven meer kansen.

Deze manier van werken biedt goede perspectieven om de veranderingen in de samenleving op de juiste manier tegemoet te treden. Burgers zullen meer ruimte vragen om zelf verantwoordelijk te kunnen zijn voor zaken die voorheen meer voor rekening van de gemeente kwamen. Tegelijkertijd zullen burgers een krachtiger appel doen op de overheid en publieke partners om op te treden waar zij zelf niet willen of kunnen acteren. Dit vraagt om een verfijnde aanpak en een subtiel samenspel tussen partijen, waarin de gemeente op het juiste moment de juiste rol kiest, gebaseerd op zorgvuldige monitoring van de ontwikkelingen.

Bij de verdere doorontwikkeling van het wijkgericht werken ligt de focus op het faciliteren van het eigen initiatief van bewoners. Professionals in buurten en wijken werken meer en beter samen (efficiënte en effectieve inzet) en vertrouwen aantoonbaar meer op de eigen verantwoordelijkheid van bewoners (loslaten!)

Veiligheid blijft traditionele taak

Veiligheid blijft een belangrijk aandachtsveld voor de overheid. De aanpak van criminaliteit vraagt om nauwe samenwerking tussen gemeente, openbaar ministerie en politie. Burgers kunnen daarbij helpen door op te letten en informatie te verstrekken.

Woning- en auto-inbraken zijn in 's-Hertogenbosch afgenomen, net als vernielingen. Gewelddelicten en overlast door jongeren nemen niet toe. Toch voelen mensen zich nog vaak onveilig. Onze stad staat al jaren hoog in diverse criminaliteitslijsten. De gunstige ligging aan de A2 maakt 's-Hertogenbosch aantrekkelijk voor de georganiseerde misdaad. Er is sprake van onder meer drugsoverlast, bedreigingen, geweld, vermogensdelicten en cybercriminaliteit.

Mensen voelen zich onveiliger dan op basis van objectieve gegevens verwacht mag worden. Programma's als 'Schoon, heel en veilig' helpen om het veiligheidsgevoel te versterken. De aanpak van de georganiseerde misdaad vereist een langdurige (boven)regionale aanpak en een goede informatievoorziening.

Controle versus loslaten

Om de nieuwe rolverdeling goed uit te kunnen voeren moet de overheid haar oude rol van regievoeren grotendeels loslaten. De burger moet meer zelf doen en betalen – daarbij hoort dat die burger ook meer zelf te zeggen krijgt. Meer dan nu het geval is, kijkt de overheid vanaf de zijlijn toe en 'doet mee' zodra de burger daartoe oproept.

De nieuwe rol van de overheid leidt tot de aanstelling van meer controleurs, inspecteurs en toezichthouders. Die ook weer niet té actief moeten worden, want burgerinitiatieven verdienen het om vertrouwen te krijgen. Burgers moeten de ruimte krijgen om dingen te proberen en al doende te ontdekken wat het beste werkt. Hulpbehoevende groepen moeten er echter op kunnen vertrouwen dat de overheid er voor hen is.

Regionale samenwerking in het algemeen...

In de regio staan veel beleidsterreinen met elkaar in verband. Er is veel samenhang in economische relaties, diensten en sociale infrastructuur. Ook als het gaat om veiligheid speelt regionale samenwerking een belangrijke rol. Om tot meer regionale samenwerking te komen kan de stad een leidende rol spelen. Steden beschikken over voldoende ambtelijke kwaliteit en capaciteit om grote veranderingen uit te werken en in gang te zetten. Door flexibel en duidelijk te zijn in zowel uitvoering als communicatie met andere gemeenten kan de stad een samenwerking tot stand brengen die voor alle gemeenten in de regio interessant is.

..en in de regio 's-Hertogenbosch

Mede vanwege de crisis en de aanstaande decentralisaties van taken van de Rijksoverheid naar gemeenten, staat de bestuurlijke indeling van Nederland weer prominent op de landelijke politieke agenda. Gezien de opgaven waar gemeenten voor staan en waarop zij een antwoord moeten bieden, wordt meer en meer gekeken naar de schaalgrootte die zij hebben. Uitgangspunt van de Rijksoverheid is vooralsnog dat een initiatief voor herindeling van onderop moet komen. Eerder is echter aangegeven dat zij streeft naar gemeenten van tenminste 100.000 inwoners. Op de lange termijn heeft dit mogelijk toch gevolgen voor de positie van 's-Hertogenbosch als centrumgemeente van Noordoost Brabant.

Eind 2012 heeft de Bossche gemeenteraad algemene kaders vastgesteld voor de regionale samenwerking. Sindsdien vinden binnen de subregio Meierij gesprekken plaats over ambtelijke samenwerking. Ook denkt een aantal gemeenten na over meer bestuurlijke samenwerking. Sommige gemeenten zullen gaan fuseren, zo is inmiddels bekend. Twee kernen van de gemeente Maasdonk worden onderdeel van de gemeente 's-Hertogenbosch, de derde kern gaat naar de gemeente Oss. Het streven is om deze herindeling per 1 januari 2015 af te ronden. Door de herindeling neemt het aantal inwoners van 's-Hertogenbosch met ongeveer 7.000 inwoners toe.

De decentralisaties in het sociale beleid geven ook in de regio Noordoost-Brabant impulsen voor verdergaande samenwerking. Voor de Jeugdzorg en Wmo werken de gemeenten in Noordoost-Brabant samen. Diezelfde regio vormt waarschijnlijk het samenwerkingsverband met betrekking tot de participatie en het arbeidsmarktbeleid.

9. Tot slot

Verbindende trends en ontwikkelingen

Het zijn spannende tijden voor gemeenten. Ze krijgen meer taken. Decentralisatie van taken op het gebied van Jeugdzorg, AWBZ en de Participatiewet leiden tot nieuwe, zware verantwoordelijkheden. De financiële middelen om die taken uit te voeren zijn beperkt. Daar komt nog eens bij dat gemeenten ook op andere terreinen worden geconfronteerd met bezuinigingen – de meicirculaire 2013 mag wat dat betreft worden beschouwd als voorbode van financieel zware tijden.

En zo vinden gemeenten zich terug in een schijnbaar onmogelijke positie: die van de overheid, die het meest belangrijk is en het dichtst bij de burger staat, maar tegelijkertijd te kampen heeft met financiële beperkingen. Technologische ontwikkelingen en sociale vernieuwingen kunnen niet voorkomen dat ze veel moeten doen met weinig.

Burgerparticipatie zou daarom zomaar beschouwd kunnen worden als een bezuinigingsmaatregel. En inderdaad leidt het overdragen van taken en verantwoordelijkheden aan burgers naar verwachting tot financiële besparingen. Maar dit beleid wordt ook ingegeven door meer principiële argumenten: burgers zijn doorgaans in staat de regie te voeren over hun eigen leven en dat van hun straat en wijk. Hierbij heeft de gemeente de taak ervoor te waken dat het belang van de ene burger dat van de ander niet schaadt. Nog belangrijker: dat zwakkeren in de samenleving er niet aan tekort komen.

Gemeenten staan er niet alleen voor. Want behalve de samenwerking met burgers, zijn er de steeds hechter wordende samenwerkingsverbanden met andere gemeenten. De al genoemde transitie op het gebied van Jeugdzorg, AWBZ en Participatiewet zijn te groot en ingrijpend om als gemeente alleen uit te voeren. Maar ook op het gebied van wonen, economie en veiligheid wordt samenwerking steeds belangrijker. De centrumsteden kunnen daarbij een stimulerende en ondersteunende rol vervullen.

En dus wordt vanuit 's-Hertogenbosch samengewerkt met andere gemeenten binnen de subregio Meierij en ook en vooral op een schaal die groter is, namelijk die van Noordost-Brabant. Tegelijkertijd zoeken buurgemeenten nauwe vormen van samenwerking. Die leidt tot ambtelijke fusies en zelfs tot fusie van gemeenten. De gemeente 's-Hertogenbosch mag dankzij de gemeentelijke herindeling 7.000 inwoners van de op te heffen gemeente Maasdonk welkom heten.

En zo verandert 's-Hertogenbosch. Een verandering die gepaard gaat met de bijzondere, positieve kenmerken van de provinciehoofdstad. 's-Hertogenbosch is immers een gemeente die op het gebied van wonen, werken en recreatie bijzonder succesvol is. De uitdaging is die positieve kenmerken te koesteren, behouden en versterken.

